

Судова фармація, організація фармацевтичної справи, технологія ліків, медичне, фармацевтичне та кримінальне право: державна система боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин та зловживання ними в умовах пандемії

Forensic Pharmacy, Organization of Pharmaceutical Business, Drug Technology, Medical, Pharmaceutical, And Criminal Law: The State System of Combating the Illegal Circulation of Narcotic Drugs and Psychotropic Substances and Their Abuse in Pandemic Conditions

Валерій Шаповалов (Valerii Shapovalov)^{1,2,3} (Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor)

Received: June 27, 2022
Published: September 09, 2022

¹ ТзОВ «Львівський медичний інститут», Львів, Україна (Lviv Medical Institute, Lviv, Ukraine)

² Адвокатське об'єднання «Апофеоз», Харків, Україна (Advocates Company "Apotheosis", Kharkiv, Ukraine)

³ Громадська організація «Асоціація медичного та фармацевтичного права», Харків, Україна (Public Organization "Association of Medical and Pharmaceutical Law", Kharkiv, Ukraine)

*Corresponding author: Valerii Shapovalov

Abstract. In the context of the COVID-19 pandemic, the burden on the sphere of health care, pharmacy, finance, economy, industry, and law enforcement are increasing. The level of the state system regarding the effectiveness of the criminal and legal struggle against the illegal circulation of narcotics (narcotic drugs and psychotropic substances) and their abuse by improving the legislation and normative legal acts of Ukraine in the conditions of the pandemic on the basis of forensic pharmacy, drug technology, the organization of the pharmaceutical case, medical and pharmaceutical law. Scientific information sources were studied, taking into account the recommendations of the WHO and the Cochrane Society for PICO from 25 disciplines that have interdisciplinary connections. The forensic and pharmaceutical practice in criminal proceedings regarding the illegal circulation of psychoactive substance of various classification and legal groups were

analyzed. Proven that the abuse and uncontrolled intake of psychoactive substances causes manifestations of a person's hidden predisposition to mental illnesses according to the ICD-11 codes. The forensic and pharmaceutical characteristics of the "drug business" market were summarized according to the data of law enforcement agencies. The provisions of the State Policy Strategy on Drugs in Ukraine were analyzed. Normative proposals for improving the legislation on measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse in order to protect the rights and freedoms, life and health of drug addicts were presented.

Keywords: forensic pharmacy, organization of pharmaceutical business, drug technology, medical law, pharmaceutical law, criminal law, illegal circulation, medicinal products, psychoactive substances.

Вступ. В умовах пандемії COVID-19 зростають навантаження на сферу охорони здоров'я, фармацію, фінанси, економіку, промисловість та правоохоронні органи [1]. Разом з тим, населення більшості країн та України завдяки організаційно-правовим компетенціям системи охорони здоров'я та фармації було забезпечено життєво необхідними вакцинами, лікарськими засобами (ЛЗ), виробами медичного призначення (засоби індивідуального

захисту маски, рукавички, респіратори, халати, захисні щитки/окуляри тощо) для фармакотерапії ковідних, постковідних, лонгковідних та коморбідних розладів [2-5].

За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН), пандемія на COVID-19 не зупинила незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин (далі психоактивні речовини ПАР) та зловживання ними. У світі ПАР вживало не за призначенням лікаря більш за 275 млн. громадян, що на 22% більше, ніж у 2010 р. Динаміка вказує на те, що [6, 7]:

- у країнах, які розвиваються, спостерігалось більш стрімке зростання незаконного обігу (зловживання тощо) ПАР;
- на 41% зросли летальні випадки від розладів, пов'язаних із зловживанням ПАР (опіоїдів).

Відповідно до сучасних, ефективних і якісних досягнень в медичних та фармацевтичних науках і клінічній практиці Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оновила класифікацію хвороб МКХ-10, обговорила і прийняла МКХ-11, яка з 01.01.2022 р. вступила в дію [8-21].

Слід зазначити, що 9 листопада 1995 р. у Страсбурзі затверджено рішення ПАРЄ про вступ України до Ради Європи в якості її 37-го члена, що символізувало визнання суверенності України, а також її залучення до активного формування спільної європейської політико-правової, фінансово-економічної, медико-фармацевтичної та соціально-економічної системи, а держава взяла на себе зобов'язання щодо імплементації Директив ЄС та втілення у всі сфери держави європейські принципи верховенства права, демократії, протидію корупції та захисту прав людини, громадянина і пацієнта [22-24].

Отже, боротьба із незаконним обігом ПАР в умовах пандемії на COVID-19 та нової загрози – поширення вірусу мавпячої віспи [25-26], покладена на МВС України [27], СБУ [28], прокуратуру [29]. Організація праці правоохоронних органів потребує підвищення ефективності, прозорості, об'єктивності, законності та гуманізму для протидії незаконного обігу та зловживання ПАР, сприяє оптимізації взаємодії з МОЗ України [30-33] на принципах медичного та фармацевтичного права [34-38]. Захист прав і свобод, життя та здоров'я громадян, неповнолітніх, молоді та пацієнтів, яких члени організованих злочинних угруповань (ОЗУ) наркобізнесу вволікають до незаконного та кримінального вживання ПАР (не за призначенням лікаря) вимагає від держави забезпечити право хворих на наркоманію і супутні захворювання на безоплатне лікування, реабілітацію та пільгове забезпечення життєво необхідними ЛЗ всіх НПП, КПП і КФГ [39-48].

Зазначимо, що саме завдяки роботі, яку тривалий час проводили провідні вчені України, а саме Сташис В.В., Сосін І.К., Волошин П.В., Реміняк В.І., Стефанов О.В., Конєв Ф.А., Губський Ю.І., Кутько І.І., Георгієвський В.П., Тихонов О.І., Волох Д.С., Чумак В.Т., Омельченко О.Г., Вікторов В.П., Даниленко В.С., Депешко І.Т., Перцева І.В. зазнали розвитку фундаментальні та прикладні дослідження у сфері охорони здоров'я та фармації, що в подальшому внесло вагомий вклад та вивело на сучасній європейський і світовий рівні.

В сучасних умовах дослідження системи правовідносин «лікар-пацієнт-фармацевт (провізор)-адвокат» в Україні проводять вчені Трахтенберг І.М., Лінський І.В., Шаповалова В.О., Пономаренко М.С., Мінко О.І., Гризодуб О.І., Шаповалов Валентин В., Артемчук А.П., Чуєв Ю.Ф., Дворяк С.В., Толочко В.М., Гудзенко О.П., Давтян О.Л., Трохимчук В.В., Марута Н.О., Шекера О.Г., Нежинковська І.В., Шматенко О.П., Майоров О.Ю., Коритнюк Р.С. та багато інших. Завдяки вкладу вітчизняної науки відбуваються теоретичні та прикладні зміни в питаннях розробки ефективних підходів щодо організації фармацевтичної і медичної справи, технології ліків, контролю якості, судової фармації, клінічної фармації, фармакотерапії на всіх етапах обігу ЛЗ на засадах доказової медицини та доказової фармації [49-71].

Забезпечення прав злочинців-хворих та споживачів, що зловживають заборонені для обігу в Україні ПАР, на відповідну фармакотерапію із використанням життєво необхідних ЛЗ всіх КФГ, НПП і КПП, доступ до сучасного безоплатного лікування, реабілітації, соціальної допомоги на протязі всього курсу лікування (стаціонарне, амбулаторне) було розглянуто у наукових працях [72-85].

Мета роботи. Розглянути рівень державної системи щодо ефективності кримінально-правової боротьби із незаконним обігом ПАР (наркотичних засобів і психотропних речовин) та зловживання ними шляхом удосконалення законодавства та нормативно-правових актів України в умовах пандемії на засадах судової фармації, технології ліків, організації фармацевтичної справи, медичного та фармацевтичного права.

Матеріали та методи. Інформаційно-аналітичну основу дослідження склали праці з 25 дисциплін, що мають міждисциплінарні зв'язки: конституційне право, фармацевтичне право, судова фармація, медичне право, доказова фармація, клінічна фармація, технологія ліків, промислова фармація, організація та управління фармацією, фармацевтичний аналіз, організація охорони здоров'я, доказова медицина, судова медицина, судова наркологія, судова психіатрія, криміналістика, кримінологія, адміністративне право, інфекційні хвороби, іммунологія, внутрішні хвороби, кримінальне право, адміністративне право, економіка. Зазначимо, що огляд наукових джерел літератури [86-89] було проведено із врахуванням рекомендацій ВООЗ [90] і Кокрейнівського товариства за PICO [91]: P (population) – населення, що страждає на розлади здоров'я; I (intervention) – медицина, фармація, фармакотерапія, ефективні, безпечні, доступні ліки; C (comparator) – технологія дослідження; O (outcomes) результати дослідження.

В якості методів дослідження використано документальний, ретроспективний, порівняльний, нормативно-правовий, системний, табличний, судово-фармацевтичний та графічний. Для обробки результатів, визначення узгодженості між досліджуваними параметрами використано програму Microsoft Excel 2010 (описові характеристики: мінімальне та максимальне значення, середнє значення).

Дослідження статті є фрагментом науково-дослідних робіт ТЗОВ «Львівський медичний інститут» за темою «Удосконалення системи обігу ліків під час фармакотерапії на засадах доказової і судової фармації, організації, технології, біофармації та фармацевтичного права» (номер державної реєстрації 0120U105348, термін виконання 2021-2026), Харківської медичної академії післядипломної освіти за темами «Удосконалення організаційно-правової процедури забезпечення ліками пацієнтів з позиції судової фармації, організації і управління фармацією» (номер державної реєстрації 0116U003137, термін виконання 2016–2020 рр.) та «Фармацевтичне та медичне право: інтегровані підходи до системи обігу ліків з позиції судової фармації та організації (номер державної реєстрації 0121U000031, термін виконання 2021-2026 рр.).

Результати та їх обговорення. Судово фармацевтичний аналіз кримінальних справ, що проводиться нами в період з лютого 1990 р. по серпень 2022 р. свідчить про те, що стан боротьби з наркобізнесом в Україні в зазначені роки знаходився на різних рівнях ефективності. Триваючі реформи правоохоронної системи [92-94], сфери охорони здоров'я [95, 96] та фармації [97-101], на наш погляд, мають такі тенденції:

- не призупинили діяльність організованих злочинних наркоугруповань (ОЗНУ), системи наркобізнесу в країні, доступ неповнолітніх і молоді, що страждає на наркоманію і психічні розлади здоров'я до своєчасної, ефективної та безоплатної медичної допомоги та фармакотерапії;
- аналітична робота органів МВС повно, об'єктивно та всесторонньо не відображає вплив наркобізнесу на скоєння злочинцями, що зловживають ПАР або застосовують ПАР у відношенні потерпілих інших злочинів (крадіжок, грабежів, розбійних нападів, зґвалтувань, вбивств, дорожньо-транспортних пригод, шахрайств, заподіяння легких, середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень та інш.).

За прикладами із судово-фармацевтичної практики (приклад 1-5), що наведено нижче, на місце знешкоджених правоохоронцями ОЗНУ приходять нові злочинці, які використовують нові технології, Інтернет, платіжну системи, а є випадки, коли в злочинну діяльність вволікались співробітники правоохоронних органів, чому в подальшому буде присвячена окрема стаття. Тобто наведені нами приклади із судово-фармацевтичної практики показують

глибину, актуальність та масштабність проблеми «наркобізнесу», корупції і діяльності ОЗНУ, яка склалася у системі правовідносин «держава-закон-правоохоронні органи-прокуратура-судові органи-ПАР-система охорони здоров'я-фармація-соціальні служби-система освіти-промисловість-органи державної влади та самоврядування-лікар-пацієнт-пільги-ліки-фармацевт-адвокат»

Отже, «якщо є попит на ПАР, то й є пропозиція ПАР». У щорічному звіті підрозділу ООН з питань боротьби з наркотиками та злочинністю відмічено [102], що на п'ять європейських країн (Україну, Росію, Велика Британія, Іспанія, Німеччина) припадають 80% усіх смертей у Європі, пов'язаних із зловживанням ПАР. Якщо порівнювати загальні рівні смертності у європейських країнах, то в Україні, Ісландії, Ірландії та Люксембургу ці показники є одними з найвищих у Європі, де на 1 мільйон жителів віком від 15 до 64 років припадає понад 100 летальних випадків від зловживання ПАР, тобто вживання не за призначенням лікаря.

Саме «наркобізнес», що пов'язаний із незаконним обігом – торгівлею ПАР є «бізнесом» на 32 мільярди доларів, що впливає на громади у всіх без винятку країнах світу, є підґрунтям для незаконного споживання ПАР серед всіх верст в населення [103-105]. Так, у 2020 році кількість смертей від передозування ПАР в США перевищила 90 000, порівняно з 70630 у 2019 році [106].

В Україні зловживають ПАР від 1 до 1,5 мільйона громадян всіх вікових груп, а їх кількість щорічно зростає на 8-10% [107], щороку від наркоманії та пов'язаних із нею супутніх хвороб (вірусні гепатити, ВІЛ/СНІД, туберкульоз, онкозахворювання, болі різного генезу та інш.) вмирають від 10-12 тисяч громадян України. На обліку в МВС перебувають близько 150 тисяч хворих на наркоманію, їх кількість поза реєстрацією можна лише припускати; лише хворих, що вживають ПАР шляхом введення внутрішньовенних ін'єкційних близько 425 тис. громадян [108]. За даними МОЗ України, лише особливо небезпечні наркотичні засоби («тяжкі» наркотики) вживають 550 тисяч громадян [109].

У 2017 році в Україні було зафіксовано 26260 випадків передозування ПАР із них, 389 випадків наркотичного передозування серед неповнолітніх [110]:

- ✓ 9 випадків було зафіксовано серед осіб віком від 0 до 14 років;
- ✓ 380 випадків – серед осіб віком від 15 до 17 років;
- ✓ 18008 випадків трапилися з особами від 18 років та старшими;
- ✓ 7863 - з особами віком від 35 років та старшими.

Для посилення протидії наркобізнесу, Генеральна прокуратура України провела нараду 26.10.2021 з правоохоронними органами, під час якої було відмічене наступне [111]:

- ✚ близько 20% загального обсягу наркотрафіку припадає на месенджери;
- ✚ безліч реклами наркотиків через месенджери розташовані прямо на парканах у великих містах, що говорить про монополію цього каналу продажу;
- ✚ близько 20% обсягів наркотиків в Україні розповсюджують за допомогою інтернету – це кожний п'ятий факт збуту;
- ✚ наркоманія в Україні набирає обертів, а темпи її розвитку виявилися одними з найвищих у світі, до 1,5 млн. українців вживають наркотики, і кількість тільки продовжує зростати;
- ✚ смертність, пов'язана зі вживанням заборонених речовин. Так, щороку в Україні через наркотики вмирають близько тисячі людей. Набагато більше, приблизно 120 тисяч громадян, помирають через хвороби, пов'язані з хронічною наркоманією;
- ✚ за останній рік поліція відкрила близько 25 тисяч кримінальних проваджень у сфері обігу наркотичних засобів;
- ✚ найбільше наркозлочинів зафіксовано у Харківській, Дніпропетровській, Одеській та Донецькій областях, а також у м. Києві;
- ✚ кількість вилучених правоохоронцями наркотиків цього року значно знизилася, майже вп'ятеро порівняно з минулим — до 1 тисячі кілограмів проти 5 тисяч кг.;

- у м. Києві затримано вантаж з Ірану, із якого вилучено понад 1 тис. брикетів порошку героїну, вартістю один мільярд гривень;
- крім синтетичних наркотичних засобів, «популярністю» в Україні користується і марихуана;
- правоохоронці виявили на Сумщині плантацію конопель на суму близько трьох мільйонів грн.

Нажаль, на наш погляд, Генеральна прокуратура України не показала шляхи практичного попередження наркоманії серед підлітків та молоді, удосконалення законів України та нормативно-правових актів, які можуть практично захистити права дітей в межах Конституції України.

Як відмічає Президент Асоціації захисту суспільства від наркоманії, член Національної координаційної ради боротьби з наркоманією при Кабінеті Міністрів України генерал-майор О.К. Шарков [112], зловживання ПАР, тобто залежність громадянина від конкретних наркотичних засобів або психотропних речовин - це проблема не тільки людини, яка руйнує себе зсередини, завдає непоправної шкоди окремим органам та своєму здоров'ю в цілому, а й держави і соціуму в цілому, тобто:

- ❖ поступове руйнування головного мозку призводить до порушень його функцій, погіршення пам'яті, ігнорування загальнолюдських цінностей і норм поведінки людини;
- ❖ у стані наркотичного сп'яніння неповнолітні і молодь піддаються насильству або завдають шкоди оточуючим, про що свідчать отримані дані під час опитання учнів та студентів, які повідомили, що вони легко можуть дістати ПАР на дискотеці, у барі, на вулиці у осіб, що торгують ПАР у роздріб;
- ❖ зловживання ПАР достатньо широко доступний і поширений серед різних верств населення і особливо молоді спосіб життя;
- ❖ стан залежності від наркотичних засобів, психотропних речовин та в загальні від ПАР характеризується трьома фактами: 1-й – непереборним бажанням продовжувати прийом ПАР; 2-й – потребою поступово збільшувати дозу ПАР; 3-й – залежністю психічного, а іноді і фізичного характеру від впливу ПАР.

З іншого боку, зловживання та безконтрольний прийом ПАР викликає прояви прихованої схильності людини до психічних захворювань за кодами МКХ-11. Наприклад, нерідко у наркоманів трапляються випадки психозів з галюцинацією і маячнею, а найважча психічна хвороба у пацієнта - це шизофренія, яка набагато частіше розвивається у тих, хто, не думаючи про наслідки, простягнув руку до зловживання ПАР [113]. Злочинці-хворі на наркоманію постійно шляхом обману та зловживання довірою вволікають у свої «ряди» нестійких підлітків та молодь, викликаючи інтерес або прилучаючи їх до вживання ПАР.

Як зазначає Степченко С., КНП «Полтавський обласний центр громадського здоров'я Полтавської обласної ради», пацієнт, що зловживає ПАР, спочатку стикається із впливом наркотиків на його організм, а згодом перестає справлятися зі своєю роботою печінка [114]. В подальшому токсини не переробляються і починають отруювати організм, а саме:

- дихальні шляхи страждають не тільки від розкурювання певних ПАР;
- -пригнічується центр мозку, що відповідає за кашель, тому хворий не може захистити свої легені, звільняючи їх від сторонніх частинок частим кашлем, що провокує розмноження шкідливих бактерій і виникнення інфекційних захворювань;
- погіршується робота шлунково-кишкового тракту: регуляційні процеси пригнічуються, зменшується вироблення шлункового соку, порушується моторика; ПАР знижують апетит, погіршують засвоюваність їжі, викликають запори і спазми; проблеми зі шлунком ведуть до авітамінозу й отруєнь;
- викликають гниття кісткових тканин і стають причиною розвитку остеомієліту, який руйнує кістки внаслідок вживання ПАР синтетичного походження;

- через підвищений вплив синтетичних ПАР на щелепи у «наркоманів» лице стає асиметричним, а також підвищується крихкість кісток опорно-рухового апарату, зубів тощо;
- різке звуження судин – так організм намагається захистити мозок від інтоксикації кожної дози ПАР; обмежується надходження в мозкові тканини не лише отрути, а й кисню, інших необхідних корисних речовин, як наслідок – загибель нервових клітин і порушення процесів метаболізму.

Встановлені ознаки, як відмічають Лозінський В.С., Когут Н.М., Устинов О.В. щодо найчастіших шляхів зловживання (введення) ПАР відносяться [115]:

- куріння сигарет в підлітковому віці, яке згодом переходить в куріння заборонених для обігу ПАР (каннабіс, конопля, гашиш, «план», опій, героїн);
- введення ПАР шляхом внутрішньовенних ін'єкцій (екстракційний опій, екстракт з макової соломки, «ширка», героїн, кокаїн, ефедрон тощо);
- ковтання доз ПАР (конопля, кодеїн, ЛСД, «екстазі» та інш.);
- вдихання ПАР (через слизову носа) ПАР героїн, кокаїн.

Внаслідок зловживання ПАР у людини (підлітка) формується адиктивна залежність, яка відбувається в наступній п'ять етапів:

1-й етап. Експеримент, під час якого споживач ПАР вивчає, як чином під час вживання ПАР, можна підняти собі настрій. Особа на власному досвіді визначає дію ПАР на свідомість;

2-й етап. Періодичне зловживання ПАР (стадія контрольованого прийому), коли особа вживає ПАР під час деяких обставин. В цей період періодичне зловживання ПАР характеризується певним ступенем самоконтролю особи за дозою і частотою вживання ПАР.

3-й етап. Регулярне зловживання, коли особа більше не вживає ПАР тільки для того, щоб отримати позитивні емоції. Тобто, особа під час вживання ПАР, намагається позбавитись від негативних емоцій, станів та наслідків;

4-й етап. Нав'язлива ідея, коли особа в значній мірі розраховує на конкретний ПАР, як на засіб який сприяє позбавленню саме від негативних емоцій та почуттів;

5-й етап. Формування психофізіологічної залежності, коли у особи формується психологічна і фізична залежність від ПАР. Тобто, особі внаслідок зловживання ПАР стає важко відтворити позитивні моменти, які раніше мотивували його поведінку, замість «ейфорії», приливу сил та емоцій, він отримує лише можливість ненадовго перепочити від фізичних та психічних проблем болів різного генезу та супутніх захворювань. У особи головною метою стає позбавлення від наслідків зловживання ПАР – симптомів абстиненції.

Фахівці Центру громадського здоров'я МОЗ України наголошують, що фактори (біологічні, соціальні, еволюційні) ризику, які впливають на формування адиктивної залежності, можна розділити на кілька груп, а саме [116].

1. **Біологічні.** Гени, з якими народжується людина, відіграють значну роль у формуванні залежності. Окрім того, мають значення стать, етнічна приналежність і наявність супутніх психічних захворювань (депресія, тривожні розлади тощо). Зокрема, особи, які мають інші психічні захворювання, більш схильні до формування залежності від ПАР.

2. **Соціальні.** Оточення людини, особливості сімейних стосунків (передусім дітей з батьками), друзі, економічне положення і загальний рівень добробуту впливають на ризики початку вживання ПАР та формування залежності. Такі фактори, як фізичне, сексуальне і психологічне насильство, життя в умовах постійного стресу, утиски з боку сім'ї, можуть значно збільшити ймовірність початку вживання ПАР і подальшої залежності від них.

3. **Еволюційні.** Генетичні чинники і фактори навколишнього середовища взаємодіють з критичними етапами розвитку в житті людини та впливають на ризик появи наркозалежності. Вживання ПАР у будь-якому віці може призвести до залежності, але що раніше воно починається, то більша ймовірність переростання його у залежність. Особливо це стосується підлітків: області їхнього мозку, що контролюють прийняття рішень, судження і самоконтроль, ще розвиваються, тож підлітки можуть бути особливо схильними до ризикованої поведінки, зокрема вживання ПАР.

Лікарі розрізняють два етапи розвитку наркозалежності у людини:

1-й етап – спочатку з'являється імпульсивний потяг до прийому ПАР, який більшою мірою асоціюється з позитивними переживаннями (ейфорія, відчуття психічного та фізичного комфорту, почуття задоволення);

2-й етап – згодом починає переважати компульсивний потяг, пов'язаний з потребою усунути негативні переживання (дисфорія, почуття дискомфорту, різноманітна психо-вегетативна симптоматика), які асоціюються із синдромом відміни - гострим абстинентним синдромом.

Незалежно від виду ПАР, що вживає людина у поведінці, русі, характері, емоціях та фізіології настають зміни. При цьому можливі характерні прояви залежності від ПАР, на які батькам, вчителям, лікарям, знайомим, родичам, співробітникам поліції, вихователям слід звернути увагу і якнайшвидше вжити необхідних заходів щодо їх усунення:

- безпідставні зникнення з дому на досить тривалий час;
- різкі несподівані зміни поведінки (необґрунтована агресивність, злобність, конфліктність, замкнутість, брехливість, відчуженість, неохайність);
- поява боргів, зникнення з дому цінних речей, одягу і грошей, крадіжки, грабіж тощо;
- втрата інтересу до колишніх захоплень, занять, спорту;
- поява в домі флаконів/пакувань тощо з невідомими засобами та речовинами;
- наявність серед особистих речей шприців, голок, гумових джгутів, таблеток, ПАР;
- несподівана поява у лексиконі нових жаргонних слів;
- наявність слідів від внутрішньовенних ін'єкцій на будь-яких частинах тіла, особливо на передпліччі, руках, ногах;
- розлади сну (безсоння або надзвичайно тривалий сон, сон удень, важке пробудження і засинання, тяжкий сон);
- відсутність, підвищення або розлади апетиту (вживання значної кількості солодоців, поява надзвичайної спраги);
- зміни розміру зіниць (зіниці різко розширені або звужені до розміру булавкової головки) та кольору шкіри (різко бліда, сірувата).

Близькі люди можуть визначити, чи вживає неповнолітній ПАР, із використанням експрес-тестів, які відпускаються без рецепта лікаря в аптеці. Для такого тестування вдома потрібен зразок сечі або слини і можна (1-3 часи після вживання ПАР) не звертатися до спеціалізованої клініки. Існують тести на один або кілька ПАР, проте варто пам'ятати, що вони можуть давати як хибнопозитивні, так і хибнонегативні результати, і що визначення того, чи вживала особа ПАР, залежить від тривалості перебування певної речовини в організмі людини, шляху і частоти вживання тощо. Слід зауважити, що продукти розчину речовини ПАР що вживається хворим, неможливо виявити вже через кілька днів після вживання, особливо якщо людина вживає їх епізодично, а не постійно.

Увагу протидії поширення наркоманії приділяють в м. Ужгород, де (26.06.2017) в прес-центрі Закарпатської ОДА була проведена прес-конференція начальником ГУНП в Закарпатській області, полковником поліції Р. Стефанишином і головним лікарем КЗ «Закарпатського обласного наркологічного диспансеру» (в теперішній час КНП «Закарпатський обласний медичний центр психічного здоров'я та медицини залежностей» створений на підставі рішення Закарпатської обласної ради в кінці вересня 2019 року шляхом реорганізації (перетворення) КЗ «Закарпатський обласний наркологічний диспансер».) В. Кручаниця [117]. Під час прес-конференції було відмічено, що синдром «наркоманії» виникає в результаті прийняття ПАР наркотичного засобу, незалежно від того, відбувається це випадково або після систематичного вживання, що протікає більш повільно або більш швидко включаючи 4-ри етапи цього процесу, в основному такі:

1-й – початкова ейфорія, часто дуже короткочасна, яка характеризується для визначених ПАР (морфій, опіум), а не для всіх зПАР. У такому стані підвищеної дратівливості, вигадливих і часто еротичних бачень людина втрачає контроль над собою.

2-й – толерантність, яка носить тимчасовий характер. Це явище пояснюється реакцією організму на дію однієї й тієї ж дози речовини, прийнятої неодноразово. Поступово організм реагує слабкіше.

3-й – залежність або нездолання тяга до прийняття чергової дози ПАР. Більшість дослідників приходили до висновку, що залежність – явище як фізичне, так і психічне.

4-й – абстиненція (синдром відібрання) відбувається звичайно через 10-48 годин після припинення прийняття останньої дози ПАР. Особа, яка є «наркоманом» вже не керує собою, не може спокійно переносити цей стан, що викликає в нього психо-нервологічні розлади (тахікардію, спазми, блювоту, діарею, слинотечу, підвищену секрецію залоз та інш.). При цьому у хворого з'являється нав'язливе бажання знайти токсичну речовину ПАР за будь-яку ціну! Різке «відібрання» призводить хворого на наркоманію до шалених і вкрай небезпечних проявів, що можуть у деяких випадках викликати колапси, як це буває з особами, котрі вживають героїн, опій або морфін. Це різновид страшного *delirium tremens* – білої гарячки, у якому занурюється невилікований алкоголік. Приступ сам по собі виражає стан гострої потреби в «отруті – наркотичному засобі», що стала необхідним чинником внутрішніх процесів у організмі людини.

На прес-конференції м. Ужгород (26.06.2017), в прес-центрі Закарпатської ОДА не були забезпечено комплексність і міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми та не були присутні: заступники голови ОДА, які координують роботи правоохоронних органів, соціальну службу, освіту, промисловість і охорону здоров'я та інш.; керівник Державної служби з лікарських засобів у Закарпатській області; представники органів державної влади і самоврядування з міст, районів, де склалося скрутне становище щодо рівня безробіття, поширення наркоманії, фармацевтичного забезпечення хворих на онкологічні, психоневрологічні та супутні розлади здоров'я безоплатними життєво необхідними ЛЗ, які відпускаються із аптечної мережі за безоплатними рецептами лікаря; не було доведено на конкретних прикладах що зроблено, якій сім'ї, дитині, школі, спортклубу, інтернет клубу допомогли, які вирішили питання, з якими зіткнулися проблемами, тобто, працювати по алгоритму «не шукати виправдання, а потрібно шукати можливості»!

Наголошуємо про те, що в статтях ми наводимо приклади із судово-фармацевтичної практики, їх обговорюємо, щоб показати сутність проблеми, яку саме правоохоронні органи на своєму рівні не вирішують. Правоохоронна система працює на виявлення оперативним шляхом злочину, слідчі його розслідують під процесуальним керівництвом прокуратури, суди виносять від імені держави вирок, а що стає із злочинцем та хворими-наркоманами, які вживали ПАР, мали психоневрологічні та супутні захворювання, тобто який стан їх здоров'я у подальшому? Дитина при народженні свята, вона не є ані злочинцем, ані наркоманом! Тому стає питання до сім'ї, батьків, дитячого садку, школи, до вчителів, коли формується її кругозір, як громадянина держави.

Судово-фармацевтичний аналіз кримінальних справ різної категорії (крадіжки, вбивства, дорожньо-транспортні пригоди, розбійні напади, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, незаконний обіг ПАР та інш.) на конкретному прикладі виявляє причини та умови, що спричинили вчинення злочину. Судово-фармацевтичний аналіз сприяє пошуку:

- ❖ шляхів попередження причин і умов у скоєнні конкретних злочинів;
- ❖ шляхів створення комбінованих ЛЗ для фармакотерапії адиктивних пацієнтів;
- ❖ оптимальної системи правовідносин «лікар-пацієнт-фармацевт-адвокат» упродовж фармакотерапії;
- ❖ прийняття заходів для удосконалення законодавства України;
- ❖ робочих та навчальних місць для адиктивного контингенту громадян.

Наведені нижче приклади (№1-7) із судово-фармацевтичної практики показують рівень організованої наркозлочинності у 2022 році, коли в країні склалося складне становище під час бойових дій.

Судово-фармацевтичний приклад 1. Старшим слідчим Деснянського управління поліції ГУНП у місті Київ в рамках кримінального провадження за процесуального керівництва окружної прокуратури повідомлено 22-х річному гр. А., про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 307 Кримінального кодексу України [118].

Під час досудового слідства було встановлено, що 24.05.2022 біля поштамту, розташованого на Оболонському проспекті м. Києва, у ході оперативного супроводження кримінального провадження співробітники Департаменту боротьби з наркозлочинністю НП ГУНП у м. Київ, затримали місцевого мешканця гр. А., у якого слідчі в присутності понятих виявили та вилучили речовини, які віднесені до ПАР. Під час оперативних заходів оперативними працівниками було встановлено, що гр. А. здійснював незаконний обіг ПАР, незаконно отримував ПАР наркотичні засоби і психотропні речовини через поштакти, незаконно їх перевозив, зберігав, розфасовував та збував психічно хворим громадянам. В подальшому, слідчим під час обшуку у помешканні наркоділка гр. А. було вилучено речові докази які підтверджують його участь у злочинній діяльності, розфасованих у пакунки для збуту ПАР, а саме: 1 кг солі РVP; 1 кг амфетаміну; 0,5 кг марихуани; декілька пігулок екстазі електронні ваги; засоби для фасування ПАР; сім-картки та рекламні буклети. Злочинця затримано у порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України», після чого старший слідчий вийшов із клопотанням до суду щодо обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. По справі призначено декілька експертиз: судово-медична, судово-наркологічна, криміналістична, дактилоскопічна і судово-фармацевтична.

Судово-фармацевтичний приклад 2. Слідчим в рамках кримінального провадження за процесуального керівництва Вознесенської окружної прокуратури м. Запоріжжя повідомлено 25-ти річному гр. І. про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 307 Кримінального кодексу України [119].

Під час досудового слідства встановлено, що 23.05.2022 у м. Запоріжжя гр. І отримав по пошті з метою подальшого збуту речовину, після чого був затриманий поліцейськими, які в присутності понятих вилучили ПАР - 1 кг амфетаміну, «вартістю» більш ніж 600 тис. грн. на місці пригоди. В подальшому, слідчим під час обшуку у помешканні, розташованому у м. Запоріжжя, у наркоділка гр. І. в присутності понятих вилучено: паперовий пакунок з розфасованою речовиною рослинного походження канабісом; сап-пакети; електронні ваги; понад 10 сім-карт. Злочинця затримано у порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України, після чого старший слідчий вийшов із клопотанням до суду щодо обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. По справі призначено декілька експертиз: судово-медична, судово-наркологічна, криміналістична, дактилоскопічна і судово-фармацевтична.

Судово-фармацевтичний приклад 3. Слідчим в рамках кримінального провадження за процесуального керівництва прокуратури Волинської області повідомлено 25-ти річному гр. В. та 27-ми річному гр. Д. (раніше судимого за ст. 309 КК України) про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 Кримінального кодексу України [120].

Під час досудового слідства встановлено, що у одному із районів м. Луцьк співробітники управління боротьби з наркозлочинністю НП Волинської області вилучили під час збуту «із рук в руки» гр. Ю., що хворіє на наркоманію, в присутності понятих, - 58 розфасованих пакетиків з забороненою для обігу ПАР амфетамін, вартістю біля 20 тис. грн. Злочинців затримано у порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України. Слідчий вийшов із клопотанням до суду щодо обрання затриманим запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. По справі призначено декілька експертиз: судово-медична, судово-наркологічна, криміналістична, дактилоскопічна і судово-фармацевтична. Речові докази спрямовані до Волинській НДЕКЦ МВС України.

Слід зазначити, що, наприклад, у Волинському фаховому коледжі Національного університету харчових технологій проводиться робота щодо попередження причин і умов для

поширення наркоманії серед молоді. У рамках місячника профілактики злочинів і правопорушень проведено: - зустріч студентів групи №44 з завідувачем відділення №1 Волинського обласного наркологічного диспансеру, членом Європейської асоціації психотерапевтів, тренером української спілки психотерапевтів Пащук Людмилою Володимирівною [121]; - інформаційний захід «Вплив наркотичних речовин на здоров'я людини» для студентів групи ПТБД-21, відділення економіки і підприємництва заступником директора з НВР Оксаною Межовою, класним керівником Петром Вавринюком та членами студради [122].

Судово-фармацевтичний приклад 4. Слідчим СУ ГУНП у Львівській області в рамках кримінального провадження за процесуального керівництва Львівської обласної прокуратури повідомлено 31-річному гр. Б., про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 307 Кримінального кодексу України [123].

Під час досудового слідства встановлено, що 11.05.2022 у м. Львів під час збуту ПАР на загальну суму 600 тис. грн, шляхом закладок поліцейськими затримано гр. Б., у якого було вилучено 1 кг психотропної речовини PVP. В подальшому слідчим під час проведення обшуків у помешканні львів'янина гр. Б., вилучили: рослинну ПАР канабіс; ПАР амфетамін; електронні ваги; зіп-пакети для фасування ПАР; чорнові записи та інші речові докази. Під час досудового слідства встановлено, що затриманий гр. Б. - мешканець м. Львів, тривалий час займався збутом ПАР в особливо великих розмірах шляхом закладок в різних районах на території м. Львів і області. Злочинця затримано у порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України, після чого слідчий вийшов із клопотанням до суду щодо обрання затриманому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. По справі призначено декілька експертиз: судово-медична, судово-наркологічна, криміналістична, дактилоскопічна і судово-фармацевтична.

Судово-фармацевтичний приклад 5. Слідчий під процесуальним керівництвом прокуратури Франківської окружної прокуратури м. Львів повідомив 25-ти річному гр. К. про підозру за ч. 2 ст. 307 Кримінального Кодексу України [124].

Під час досудового слідства було встановлено, що 11.05.2022 в смт Рудне, Львівського району, Львівської області оперативними працівниками департаменту боротьби з наркозлочинністю ГУ НП у Львівській області затримано гр. К. з поштовими посилками, в яких знаходилися 2 кг речовини рослинного походження, яка є ПАР канабіс, особливо небезпечним наркотичним засобом, за цінами «наркобізнесу» понад на пів мільйона гривень. Упродовж оперативно-розшукових заходів поліцейськими було встановлено, що гр. К, який є жителем м. Червоноград використовуючи мережу інтернет-магазин, збував ПАР хворим на наркоманію і психічні розлади здоров'я. Злочинець гр. К. орендував квартиру у м. Львів, в яку перевозив, зберігав та фасував дози ПАР (обладнав під склад та фасувальний цех), які в подальшому збував за допомогою закладок у межах області. Слідчо-оперативною групою в присутності понятих під час обшуку в орендованій квартирі виявлено та вилучено товару за цінами «наркобізнесу» на 500 тис. грн., а саме: ПАР каннабіс, ПАР амфетамін, ПАР «МДМА» (70 таблеток), ПАР «LSD» (200 марок); обладнання для фасування та ваги. За поданням прокуратури Залізничний районний суд м. Львів обрав гр. Б. запобіжний захід у вигляді тримання під вартою із правом внесення застави 198 тис. грн. По справі призначено і проводяться судово-медичні, судово-криміналістичні, судово-дактилоскопічні, судово-наркологічні, судово-психіатричні та судово-фармацевтичні експертизи.

Судово-фармацевтичний приклад 6. Слідчим слідчого управління ГУНП в Дніпропетровській області за процесуальним керівництвом Дніпропетровської обласної прокуратури затримано та повідомлено про підозру організатору та учаснику групи 41-го річному гр. Г. та гр. Ц. за ч. 2 ст. 307 Кримінального Кодексу України [125].

Під час досудового слідства встановлено, що гр. Г. за попередньою змовою в групі з гр. Ц., організував схему зі збуту ПАР метамфетаміну на території Кам'янського району м. Кривий Ріг, шляхом прийняття замовлень на «робочі» телефонні номери, збут покупцям проходив «з рук в руки», оплата проводилась готівкою, а отримані грошові кошти підозрювані

розподіляли між собою. Під час проведених 16-ти санкціонованих судом обшуків 10.08.2022, за місцем мешкання злочинців Кам'янського району м. Кривий Ріг, слідчими та оперативними працівниками Дніпропетровського управління Департаменту внутрішньої безпеки НП України в присутності понятих вилучено: 200 сліп-пакетів з ПАР метамфетамін; шприци з ПАР ацетильованим опієм; комп'ютерну техніку; мобільні телефони; грошові кошти та чорнові записи, що підтверджують злочинну діяльність. Учасників групи затримано в порядку ст. 208 КПК України. Наразі вирішується питання щодо обрання підозрюваним запобіжних заходів – тримання під вартою. По справі призначено і проводяться судово-медичні, судово-криміналістичні, судово-дактилоскопічні, судово-наркологічні, судово-психіатричні та судово-фармацевтичні експертизи.

Судово-фармацевтичний приклад 7. Павлоградською окружною прокуратурою 30.06.2022 направлено до суду обвинувальний акт відносно 19-ої річної дівчини гр. К. та 21-го річного гр. О. за незаконний обіг з метою збуту ПАР за ч. 2 та ч. 3 ст. 307 КК України [127-129].

Під час досудового розслідування встановлено, що у м. Павлоград 19-річна дівчина та 21-річний хлопець незаконно придбали, розфасували та зберігали з метою збуту у сліп-пакетах ПАР наркотичні засоби і психотропні речовини шляхом «закладок» у різних районах міста громадянам-хворим на наркоманію. Під час санкціонованого судом обшуку в присутності понятих за місцем мешкання зловмисників виявлено і вилучено із незаконного обігу понад 800 сліп-пакетів із «амфетаміном», «метамфетаміном», «канабісом» та інш. сучасними синтетичними наркотичними засобами загальною вартістю за цінами «чорного ринку» на суму понад 1 млн грн. Накрозбувачів було затримано у порядку ст. 208 КПК України.

Узагальнення прикладів із судово-фармацевтичної практики (№№1-6) щодо вилучених із незаконного обігу ПАР та речових доказів, вилученої кількості ПАР, КПП ПАР згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.200 № 770 «Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» (далі – КМУ № 770) [126] та цінами на ПАР ринку «наркобізнесу» України за даними правоохоронних органів приведено у табл. 1.

Таблиця 1. Судово-фармацевтична характеристика прикладів із судово-фармацевтичної практики за даними правоохоронних органів.

№ п/п	Назва ПАР та речових доказів	Вага	Постанова КМУ №770	Ціни ринку «наркобізнесу»
Приклад №1	солі PVP амфетамін марихуана екстазі електронні ваги засоби для фасування ПАР сім-картки рекламні буклети	1 кг 1 кг 0,5 кг декілька пігулок	психотропна речовина психотропна речовина наркотичний засіб психотропна речовина	На суму біля 1,5 млн. грн.
Приклад №2	амфетамін канабіс сап-пакети електронні ваги 10 сім-карт	1 кг	психотропна речовина наркотичний засіб	На суму більше 600 тис. грн.
Приклад №3	амфетамін	58 розфасованих пакетиків	психотропна речовина	На суму більше 20 тис. грн.

Приклад №4	PVP канабіс амфетамін	1 кг	психотропна речовина наркотичний засіб психотропна речовина	На суму 600 тис. грн.
Приклад №5	метамфетамін канабіс МДМА LSD обладнання для фасування та ваги	2 кг 70 таблеток 200 марок	психотропна речовина наркотичний засіб психотропна речовина психотропна речовина	На суму 500 тис. грн.
Приклад №6	метамфетамін ацетильований опій комп'ютерна техніка шприци мобільні телефони	200 сліп- пакетів	психотропна речовина наркотичний засіб	На суму 500 тис. грн.
Приклад №7	амфетамін метамфетамін канабіс	800 сліп- пакетів	психотропна речовина психотропна речовина наркотичний засіб	На суму більше 1 млн. грн.

Масштабність наркбизнесу в Україні вражає. З наведених прикладів із судово-фармацевтичної практики (№ 1-7) фігурують суми, які мали отримати злочинці та корупційна система - від 500 тис. до 1,5 млн, грн. Адже це неотримані податки, не створені робочі місця, не дофінансована наука, освіта, охорона здоров'я тощо. В наркбизнес залучені як чоловіки, так і жінки віком від 19 до 41 року. Серед ПАР фігурують наступні засоби і речовини: наркотичні засоби (канабіс; марихуана; ацетильований опій); психотропні речовини (амфетамін; метамфетамін; PVP; екстазі; МДМА; LSD; PVP). В повідомленнях не вказано, а скільки постраждало громадян, які хворіють на наркоманію, психічні розлади здоров'я та супутні розлади здоров'я.

Для порівняння: 17.12.2021 мер Сан-Франциско оголосив надзвичайний стан у районі Тендерлойн для боротьби з «брудними вулицями» міста [130] у зв'язку з тим, що торговці наркотиками відкрито торгують фентанілом і метамфетаміном, внаслідок чого дуже багато людей помирає від передозувань, скоюються багато крадіжок у дорогих магазинах. Дії носять характер «масових грабежів», на вулицях багато безпритульних, злочинців, сміття, «фекалій та сечі». У 2020 році в Сан-Франциско від передозування наркотиків померло удвічі більше людей, ніж від коронавірусу, наркоманам надано вибір між лікуванням чи арештом. Водночас керівники-мери по всій країні борються зі зростанням насильства із застосуванням вогнепальної зброї, вбивств, угонів автомобілів та смертей від передозувань ПАР, що викликає необхідність припинення вуличного продажу краденого шляхом збільшення фінансування та розширення повноважень поліції зі спостереження та тиску на тих, хто вживає наркотики з метою їх лікування. Представник Фонду боротьби зі СНІДом Сан-Франциско вказав, що посилення криміналізації та примусове лікування не працюють, недостатньо послуг, житла та кількості ліжок у притулках. Міська влада має докласти всіх зусиль для розгортання існуючих ініціатив: розширення рівня психіатричної допомоги; створення контрольованих місць для ін'єкцій, які знижують смертність від передозувань; вирішення проблеми якості життя, ремонт зламаних вуличних ліхтарів; уборка сміття та людських відходів.

Зловживання ПАР насправді пов'язано із насильством до себе [131], добровільне емоційне та фізичне насильство, яке завдає шкоди всім, хто оточує наркомана. Наслідки можуть бути величезними. Проте їх можна стримати і уникнути внаслідок усвідомлення наркоманом, що він карає не тільки себе при зловживанні ПАР, але й близьких йому людей. Родичі наркозалежних осіб повинні звертатися за медичною, соціальною та юридичною допомогою.

Розгляд результатів досліджень, звітів та доповідей неурядових правозахисних організацій, що провели Белоусов Ю., Швець З, Семенюк В., свідчить про те, що на практиці заходи, визначені Стратегією державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [132], не виконуються [133]. Проблеми, пов'язані з вживанням ПАР розв'язуються виключно силовими методами, що негативно позначається на правах хворих наркозалежних, перешкоджає їхньому доступу до підконтрольних ЛЗ, зумовлює прояви стигматизації та дискримінації. Замість впровадження замісної підтримувальної терапії (ЗПТ), як це передбачено Стратегією, органами внутрішніх справ (поліцією) проводяться безпідставні перевірки діяльності закладів охорони здоров'я, задіяних до впровадження ЗПТ та перешкоджання діяльності цих закладів. Право на медичну допомогу, у тому числі щодо забезпечення безперервності ЗПТ, систематично порушується. На жаль, до цього часу актуальною проблемою залишається незаконне затримання наркозалежних пацієнтів у програмах ЗПТ, у тому числі безпосередньо на території лікувально-профілактичних закладів, обшуки та перевірка їх на причетність до незаконного обігу наркотиків без наявних на те підстав. Мають місце випадки «чергування» правоохоронців біля закладів охорони здоров'я, де надається ЗПТ, з метою безпідставних затримань пацієнтів, унаслідок чого створюються некомфортні умови фармакотерапії. Існує неправомірний зв'язок між передачею лікарями до органів поліції медичної інформації про наркозалежних, які проходять у них лікування. Посилилися спроби центральних державних органів отримати конфіденційну, у тому числі й медичну інформацію про осіб із наркотичною залежністю, можливо, з метою створення всеукраїнських баз даних щодо таких осіб. Перешкоджання роботі програми ЗПТ з боку співробітників поліції здійснюється за декількома напрямками, а саме: неправомірне проведення перевірок закладів охорони здоров'я, в яких впроваджуються програми ЗПТ; незаконне вилучення медичної документації, у тому числі списків наркопацієнтів; створення психологічного тиску на медичних працівників тощо.

Президент благодійного фонду «Парус» К. Ключарев та Харківські правозахисники, які опікуються проблемами наркозалежних, останнім часом почали частіше говорити про тиск із боку правоохоронців, які, за їхніми словами, намагаються під прикриттям боротьби з наркотиками, закрити в м. Харків центри допомоги хворим-залежним від ПАР [134].

Зазначимо, що особливою увагою слід розглядати пропозиції А. Тимошенко, який відмічає, що сучасний стан наркополітики в Україні все ще не відповідає задекларованим положенням Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [135]. Сучасний стан наркополітики унеможливорює ефективно та своєчасно протистояти наркозлочинності й впровадити дієву систему мінімізації шкоди від зловживання ПАР як у сфері охорони здоров'я, так і в забезпеченні суспільної безпеки. Отже, парламенту, профільним міністерствам і відомствам, громадським організаціям, активістам, науковцям та всьому суспільству в цілому слід вирішити наступні питання, які б у майбутньому – при фаховому і комплексному підході – змогли дати рішучу відсіч зазначеним загрозам загальнодержавного масштабу, а саме:

- Створити центральний орган виконавчої влади у сфері формування та забезпечення реалізації державної політики з питань обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та протидії їх незаконному обігу, а також координації діяльності органів виконавчої влади з цих питань (в 2014 році було ліквідовано Державну службу України з контролю за наркотиками).

- Законодавчо встановити чітку межу між інструментаріями та санкціями, які будуть застосовуватися при кваліфікації дій «наркодилера» та «наркоспоживача», що є в основному громадянами України.
- Розробити та впровадити чіткі критерії та вимоги до діяльності реабілітаційних центрів з обов'язковим ліцензуванням та механізмом контролю за якістю надання послуг.
- Посилити роль медико-соціальних та реабілітаційних заходів у подоланні наркоманії серед всіх верств населення.
- Впроваджувати загальнодержавні, локальні профілактичні та роз'яснювальні заходи, направлені на гуманне ставлення до громадян-наркоспоживачів та подолання стигматизації в наркології.

Як зазначає міський голова Луцька І. Поліщук [136], проблема поширення наркоманії в Україні набула загрозливих масштабів, проблема з наркотиками стала надзвичайно критичною, адже ПАР почали вживати не лише підлітки, а й діти. Нещодавно з'явилася інформація про те, що в Україні 1,5 млн громадян страждають від наркоманії. Проте, ця цифра є заниженою і реальна картина значно страшніша, тому в громаді бачуть, що: - кількість людей, які стали не на ту дорогу в житті, стала колосальною; - відбувається жах із «закладками» у нашій громаді; - необхідно запровадити чіткий і покроковий план реалізації програм протидії; - необхідно зайти в кожен клас, кожную аудиторію і провести шокową терапію.

На виконання державної політики боротьби із розповсюдженням наркотиків у підлітковому середовищі, у Луцьку прийняли відповідну програму, яка діятиме до 2023 року, фінансування складає 7 мільйонів 425 тисяч гривень. Відповідне рішення прийняли депутати 15.09.2021 р. під час пленарного засідання чергової 20-ї сесії міської ради та затвердили програму «Про затвердження Програми з протидії поширенню наркоманії та інших негативних проявів серед дітей та молоді, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у Луцькій міській територіальній громаді на 2021-2023 роки» [137]. Розробка такої Програми була ініційована, в тому числі, на підставі доручення міського голови від 02.04.2021 № 0-9/30 з метою підвищення рівня духовно-морального виховання дітей та молоді, посилення роботи з протидії наркоманії та інших негативних проявів серед дітей та молоді, популяризації здорового способу життя.

Пріоритетними завданнями реалізації Програми є:

1. Координація діяльності органів влади різних рівнів, комунальних установ, громадських організацій та благодійних фондів щодо протидії поширенню наркоманії та профілактики негативних проявів у молодіжному середовищі громади.
2. Співпраця з державними установами, громадськими організаціями та благодійними фондами у площині просвітництва і профілактики негативних проявів серед дітей та молоді.
3. Підвищення компетенцій батьків та педагогів, що сприяють відповідальному вихованню дітей та формуванню у них стійкої позиції щодо пріоритетності здорового способу життя.
4. Інформаційно-просвітницька робота з профілактики й запобігання поширенню наркоманії, пропаганди здорового способу життя, підвищення обізнаності молоді щодо їх прав на соціальні послуги.
5. Зміцнення ментального (психічного, психологічного) та фізичного здоров'я в учнівському та студентському середовищі, популяризація та утвердження здорового і безпечного способу життя, культури здоров'я.
6. Створення середовища для дітей та молоді для саморозвитку, виявлення талантів; організація змістовного дозвілля для дітей та молоді.
7. Профілактична, реабілітаційна робота з дітьми та молоддю, що мали досвід вживання психоактивних речовин (у т.ч. тих, що мали конфлікт із законом), збереження їх здоров'я шляхом формування свідомого ставлення до особистого здоров'я.
8. Формування політики щодо популяризації здорового способу життя та профілактики негативних явищ серед дітей та молоді. Збереження здоров'я підлітків та молоді, формування

свідомого ставлення молоді до особистого здоров'я шляхом надання знань та формування здорового способу життя.

9. Духовно-моральне виховання учнівської молоді на основі загальнолюдських цінностей та суспільної моралі.

10. Контроль за дотриманням законодавства щодо діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів.

Як вважає Hilbink A. [138], юридичні наслідки для людини, що вживає ПАР, можуть призвести до труднощів із отриманням роботи. Багато роботодавців проводять перевірку біографічних даних потенційних співробітників, щоб переконатися, що їхні нові співробітники не мають юридичних проблем та зобов'язань. Якщо ваш послужний список має судимість за злочини, пов'язані з ПАР наркотичними засобами, це може бути тривожним сигналом для потенційних роботодавців. Вживання громадянином ПАР може серйозно вплинути на продуктивність праці. Роботодавці можуть надати перевагу найняти когось іншого, у кого менше шансів відчувати симптоми залежності від ПАР.

Створення робочих місць для громадян, як відмічає І. Бураковський, знаходиться в інноваційному розвитку, який ніхто в Україні не відміняв, тому в сучасних умовах інновації – це [139]: - постійний процес, який не має припинятися; - не тільки пошук чогось надзвичайно нового (як-от винахід електромобіля); - може бути використання іноземних технологій для того, щоб самим виробляти певний продукт.

Бізнес робив і буде робити інновації, які повинні працювати можливо, меншою мірою, зважаючи на поточні умови, але дуже важливо, щоб ці інновації починали працювати в економіці. З цим дуже складно, адже українська економіка зазнає потужного негативного впливу внаслідок воєнного стану, та й «традиційні» бар'єри на шляху інноваційного розвитку нікуди не поділись. Насамперед, всі країни так чи інакше використовують кілька шляхів для отримання інновацій, ми можемо, а саме:

1-й шлях. Створювати якісь інноваційні продукти, але тут можливості будь-якої країни обмежені, адже жодна країна не може винаходити все сама. Адже такі пошукові роботи коштують дуже дорого, і неможливо вкладати гроші в усі напрями науки та техніки.

2-й шлях. Купувати патенти, ліцензії, тобто фактично дозвіл на використання вже кимось винайдених та зареєстрованих інновацій. Це дуже економить час.

3-й шлях. Гарантувати умови для імпорту капіталу. В Україну приходять компанії, які будують свої заводи, промислові або сервісні об'єкти. Капітал, який вони завозять у вигляді обладнання, сам по собі є інноваційним.

4-й шлях. Купувати уже готові інноваційні товари і запроваджувати у наш економічний обіг.

Отже, держава має цілий «пакет» можливостей отримання інновацій.

Необхідно зазначити, що інноваційна діяльність пов'язана з цілою низкою ризиків, до яких відносяться: - політичні (пов'язаними зі змінами в економічній політиці та регулюванні виробничо-комерційної діяльності); - економічні (кризи в економіці, інфраструктурні проблеми, брак відповідних кадрів); - форс-мажорні (наприклад, природні катаклізми); безпека (війна, масові заворушення, високий рівень злочинності).

Зокрема, в діловій практиці є багато інструментів, які використовуються для мінімізації різного роду ризиків, питання безпеки та логістичні забезпечення.

Тому ми згодні з пропозиціями Валентина В. Шаповалова [140] та Л. Іванішин-Гайдучок [141] щодо необхідності створення у 2022-2030 роках 10-15 медико-фармацевтичних «індустріальних парків» в містах України, зокрема м. Львів, м. Тернопіль, м. Івано-Франківськ, м. Рівне, м. Київ та інш., де функціонують фармацевтичні факультети при медичних ВУЗах, що надає змогу створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури міст, будівництва житла, закладів охорони здоров'я, аптек, дитячих садків, магазинів, працевлаштування в т.ч. громадян, які перестали вживати ПАР, створили сім'ї та народили дітей.

Зазначені у статті проблемні питання можливо обговорити та надати пропозиції в рамках конференції, на яку ми надаємо всім бажаючим **Запрошення** на XIX

Мультидисциплінарну науково-практичну конференцію «Медичне та фармацевтичне право України: організація фармацевтичної справи, загальна, судова та клінічна фармація, фармакотерапія розладів здоров'я». Medinstytut.Lviv, 02.06.2022 <https://medinstytut.lviv.ua/invitation-to-the-xix-multidisciplinary-scientific-and-practical-conference/> [142].

Організаційний комітет запрошує Вас та співробітників Вашої установи прийняти участь у роботі XIX мультидисциплінарної науково-практичної конференції «Медичне та фармацевтичне право України: організація фармацевтичної справи, загальна, судова та клінічна фармація, фармакотерапія розладів здоров'я» в умовах коронавірусної пандемії, яка відбудеться 17-18-19 листопада 2022 р. на базі ТзОВ «Львівський медичний інститут» та його структурних підрозділах (рішення Вченої Ради ТзОВ «Львівський медичний інститут» від 30.08.2021, протокол № 1, наказ генерального директора ТзОВ «Львівський медичний інститут» від 08.09.2021 № 194/1-н) за участю кафедри медичного та фармацевтичного права, загальної і клінічної фармації Харківської медичної академії післядипломної освіти /ХМАПО/ (рішення Вченої Ради ХМАПО від 30.06.2021 протокол № 6) на основі Реєстру (реєстраційне посвідчення № 656 (ХМАПО) № 665 (ЛМУ) від 29.11.2021 р., узгодженому в НАМН України та затвердженому МОЗ України ДО «Центр тестування професійної компетентності фахівців з вищою освітою напрямів підготовки «Медицина» і «Фармація»).

Роботу, яку ми проводимо в межах мультидисциплінарних науково-практичних конференцій з медичного та фармацевтичного права в Україні та усних опитувань свідків, громадян, матерів, батьків, лікарів, фармацевтів, слідчих, експертів і суддів свідчать про те, що керівники КНП «Заклади охорони здоров'я», на яких держава та МОЗ України поклали відповідні функції, ще не в повній мірі забезпечують безоплатною, ефективною і доступною медико-фармацевтичною і соціально-економічною допомогою хворих-наркозалежних. Продовжує існувати запит суспільства та наркозалежних пацієнтів на закріплення «безоплатної допомоги хворим на «наркоманію» у відповідних Законах і нормативно-правових актах України. Необхідно продовжувати пошукову нормотворчу діяльність кафедри медичного та фармацевтичного права, загальної і клінічної фармації ХМАПО (<https://med.edu.ua/golovna/faculties-departments/departments-of-medical-and-pharmaceutical-law/>), ТзОВ «Львівський медичний інститут» (<https://medinstytut.lviv.ua/>), адвокатів Адвокатського об'єднання «Апофеоз» (<https://apotheosis.one>) у відповідності до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [143] та фахівців громадської організації «Асоціація Медичне та Фармацевтичне право».

Масштабність наркобізнесу та наркокорупції в Україні, їх наслідки, що спричиняють поширення наркозлочинності, окремих видів злочинів, поширенню наркоманії, психічних та супутніх розладів здоров'я, приводять до інвалідизації неповнолітніх та молоді. Для захисту прав і свобод, життя і здоров'я хворих на наркоманію в якості нормотворчої ініціативи нами запропоновано Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України та МОЗ України у відповідності до Конституції України [144] редакційні поправки та доповнення (табл. 2) до відповідних статей Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (Закон) [32] та постанови Кабінету міністрів України від 17 серпня 1998 № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» (Постанова) [145].

Наприкінці статті наводимо інформаційний дайджест Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, який на своєму сайті відмічає, що наближається новий навчальний рік [146]. У батьків нині надзвичайно відповідальний період – підготувати малечу до школи, роз'яснити дітям, як діяти в різних непередбачуваних ситуацій та поводитися з невідомими предметами. Проте не менш важливо – провести активну бесіду щодо недопущення вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, а також участі у їх розповсюдженні. Наркоторговці все більше переходять до збуту ПАР наркотиків і психотропів через мережу Інтернет. Створюють спеціальні канали, пропонують їх придбати

на форумах і чатах в Інтернеті, а також пропонують «підзаробити» на їх продажі, зокрема через розкладання «закладок». Поліція звертається до батьків – уважно придивіться до кола спілкування своєї дитини, особливо якщо ваша дитина змінила коло друзів. Зверніть увагу на які сторінки підписані ваші діти в соціальних мережах, які групи, форуми та чати в Інтернеті відвідають, прислухайтеся до їхньої манери спілкування. Зверніть увагу на предмети, які у неї можуть з'явитися: ізоляційна стрічка, магніти, сліп-пакетики – це все нині використовується для фасування закладок. Найголовніше – розмовляйте зі своєю дитиною, не бійтеся пояснити, що таке ПАР наркотик, і яку шкоду він завдає організму людини. Наголошуйте, що не буває легких або безпечних наркотиків – це все міф, вигаданий наркоторговцями. Також обов'язково поясніть, що будь-яка участь у наркозлочині – це кримінально карне діяння, за яке передбачено сувору відповідальність, зокрема позбавлення волі та конфіскацію майна. Поліція завжди готова прийти на допомогу, ви можете звернутися в разі потреби до нас, написавши звернення на електронну скриньку довіри Департаменту боротьби з наркозлочинністю – dovira_dbn@police.gov.ua. Також ми просимо оперативно повідомляти про факти виготовлення та продажу наркотиків чи психотропів. Всі звернення які надходять на нашу скриньку довіри оперативно реєструються та опрацьовуються. Бережіть життя дитини, потурбуйтеся про безпеку школярів.

Зазначені питання щодо удосконалення законодавства внесено до «Плану дій реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки» та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. №756-р.[147].

Таблиця 2. Нормотворчі пропозиції, що запропоновані Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України, МОЗ України у відповідності до Конституції України, до відповідних статей Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» для захисту прав і свобод, життя і здоров'я хворих на наркоманію.

№ п/п	Діючі статті Закону	Пропозиції щодо редакційних змін на доповнень Закону
1.	особа, хвора на наркоманію, - особа, яка страждає на психічний розлад, що характеризується психічною та (або) фізичною залежністю від наркотичного засобу чи психотропної речовини, і який за результатами медичного обстеження, проведеного відповідно до цього Закону, встановлено діагноз "наркоманія";	психічні розлади - розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті;
2.		фахівець – медичний працівник (лікар, медична сестра, фельдшер), психолог, соціальний працівник та інший працівник, який має відповідну освіту та спеціальну кваліфікацію і бере участь у наданні наркологічної (психіатричної) допомоги;
3.		заклад соціального захисту осіб, які страждають на наркологічні (психічні розлади) – юридична особа будь-якої форми власності, що надає соціальні послуги особам, які страждають на наркологічні (психічні) розлади;
4.		законні представники – батьки (усиновителі), опікуни або інші особи,

		уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на наркоманію (психічні розлади), у тому числі здійснювати захист їх прав, свобод і законних інтересів при наданні їм наркологічної або психіатричної допомоги
5.	зловживання наркотичними засобами або психотропними речовинами - умисне систематичне незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин;	зловживання наркотичними засобами або психотропними речовинами – умисне систематичне незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин без призначення лікаря;
6.	медичний огляд - амбулаторний огляд особи з метою встановлення стану наркотичного сп'яніння;	Виключити
7.	медичне обстеження - обстеження особи в стаціонарних умовах з метою встановлення діагнозу "наркоманія";	Виключити
8.	наркологічні заклади - заклади (відділення або кабінети), які у встановленому законом порядку подають наркологічну допомогу;	заклад з надання наркологічної допомоги - психіатричний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної або наркологічної допомоги;
9.	добровільне лікування - лікування від наркоманії, яке здійснюється за згодою хворого або його законного представника;	добровільне лікування – лікування від наркоманії, яке здійснюється за згодою хворого або його законного представника за рахунок держави;
10.	примусове лікування - лікування на підставі судового рішення хворого на наркоманію, який ухиляється від добровільного лікування або продовжує вживати наркотичні засоби без призначення лікаря і порушує права інших осіб;	примусове лікування – лікування на підставі судового рішення хворого на наркоманію, який ухиляється від добровільного лікування або продовжує вживати наркотичні засоби або психотропні речовини без призначення лікаря і порушує права інших осіб;
11.	ухилення від медичного огляду, медичного обстеження або лікування - умисне невиконання розпорядження поліцейського щодо медичного огляду, а так само невиконання призначень та рекомендацій лікаря особою, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами;	ухилення від медичного огляду, медичного обстеження або лікування – умисне невиконання розпорядження лікаря щодо медичного огляду, а так само невиконання призначень та рекомендацій лікаря особою, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, тобто вживає не за призначенням лікаря;
12.	тяжкий психічний стан чи психічний розлад - стан, що супроводжується затьмаренням свідомості, порушенням мислення, волі, емоцій, інтелекту або пам'яті, що перешкоджає сприйняттю особою	Привести у відповідність до: Стаття 7. Діагностика наркологічного (психічного) розладу та лікування особи, яка страждає на наркологічний (психічний) розлад

	навколишньої дійсності, свого стану або поведінки.	
13.	Стаття 15. Відшкодування витрат на медичний огляд, медичне обстеження або лікування Витрати на медичний огляд, медичне обстеження чи лікування в державних установах осіб, які зловживають наркотичними засобами, та хворих на наркоманію, проводяться за рахунок держави, а в разі потреби в додаткових медичних послугах - за рахунок особи, щодо якої проводиться медичне обстеження, медичний огляд або лікування.	Стаття 15. Відшкодування витрат на медичний огляд, медичне обстеження або лікування Витрати на медичний огляд, медичне обстеження чи лікування в державних установах осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами, та хворих на наркоманію, проводяться виключно за рахунок держави , а в разі потреби в додаткових медичних послугах - за рахунок держави , під час проведення медичного обстеження, медичного огляду або лікування.
14.	Розділ III Заходи протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин	Розділ III Види наркологічної допомоги, підстави, порядок її надання та заходи протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин
15.		Стаття 13. Принципи надання наркологічної (психіатричної) допомоги Наркологічна (психіатрична) допомога надається на основі принципів законності, гуманності, додержання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування, медичної, психологічної та соціальної реабілітації, надання освітніх, соціальних послуг.
16.		Стаття 5. Державні гарантії щодо забезпечення наркологічною (психіатричною) допомогою та соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади Держава гарантує: належне фінансове забезпечення надання наркологічної (психіатричної) допомоги населенню, затвердження та виконання державних цільових програм у цій сфері; безоплатне надання медичної допомоги особам, які страждають на наркологічна (психічні) розлади, у державних та комунальних закладах охорони здоров'я та безоплатне або на пільгових умовах забезпечення їх лікарськими засобами і виробами медичного призначення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

	грошову допомогу в <u>порядку</u>, встановленому Кабінетом Міністрів України, особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок наркологічного (психічного) розладу, яка за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, - на догляд за нею. Розмір зазначеної допомоги розраховується як різниця між трьома прожитковими мінімумами на кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї за попередні шість місяців, але не може бути більше, ніж прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць; надання у державних та комунальних закладах з надання наркологічної (психіатричної) допомоги безоплатної діагностичної, консультативної, лікувальної, реабілітаційної допомоги в амбулаторних і стаціонарних умовах; здійснення всіх видів експертизи психічного стану особи; захист прав, свобод і законних інтересів осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади; вирішення в установленому законом порядку питань опіки та піклування щодо осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади; надання соціальних послуг інвалідам та особам похилого віку, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, у тому числі з догляду, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; здобуття безоплатно відповідної освіти особами, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, у державних та комунальних навчальних закладах; встановлення обов'язкових квот робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях для працевлаштування інвалідів, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, в установленому законом порядку та нагляд за дотриманням цих квот. З метою забезпечення громадян різними видами наркологічної (психіатричної) допомоги та соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, органи виконавчої влади та органи місцевого
--	---

		самоврядування відповідно до їх повноважень: створюють заклади з надання наркологічної (психіатричної) допомоги, заклади соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, та спеціальні навчальні заклади; забезпечують належні умови для надання наркологічної (психіатричної) допомоги та реалізації прав, свобод і законних інтересів осіб, які страждають на психічні розлади; організують за спеціальними програмами безоплатне спеціальне (корекційне), загальноосвітнє та професійно-технічне навчання осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади; створюють підприємства, цехи, дільниці тощо з полегшеними умовами праці для здійснення трудової реабілітації, оволодіння новими професіями та працевлаштування осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, забезпечення надання їм реабілітаційних послуг у встановленому законодавством порядку; організують місця проживання для осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади і потребують спеціальних умов проживання та (або) втратили соціальний зв'язок; поліпшують житлові умови осіб, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, в установленому законодавством порядку; забезпечують виконання загальнодержавних та інших програм у сфері надання наркологічної (психіатричної) допомоги та соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади; забезпечують відповідно до закону надання соціальних послуг особам, які страждають на наркологічні (психічні) розлади, здійснюють відповідно до законів інші заходи щодо соціального та правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади.
17.		Стаття 7. Діагностика наркологічного (психічного) розладу та лікування особи,

	яка страждає на наркологічний (психічний) розлад Діагноз наркологічного (психічного) розладу встановлюється відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів діагностики та Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм і причин смерті, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я для застосування в Україні. Діагноз наркологічного (психічного) розладу не може базуватися на незгоді особи з існуючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов'язаних із станом її психічного здоров'я. Методи діагностики та лікування і лікарські засоби, дозволені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, застосовуються лише з діагностичною та лікувальною метою відповідно до характеру наркологічних (психічних) розладів і не можуть призначатися для покарання особи, яка страждає на психічний розлад, або в інтересах інших осіб. Забороняється визначати стан наркологічного (психічного) здоров'я особи та встановлювати діагноз наркологічних (психічних) розладів без медичного, наркологічного (психіатричного) огляду особи, крім випадків проведення судово-наркологічної (-психіатричної) експертизи посмертно. Методи діагностики та лікування і лікарські засоби, що становлять підвищений ризик для здоров'я особи, якій надається наркологічна (психіатрична) допомога, застосовуються за призначенням і під контролем комісії лікарів-психіатрів: за усвідомленою письмовою згодою особи, яка досягла 14 років; щодо особи віком до 14 років (малолітньої особи) - за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника; щодо особи, визнаної у встановленому законом порядку
--	---

	недієздатною, якщо така особа за своїм станом здоров'я не здатна надати усвідомлену письмову згоду, - за письмовою згодою її законного представника. Перелік методів діагностики та лікування і лікарських засобів, що становлять підвищений ризик для здоров'я особи, встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Стаття 8. Забезпечення безпеки надання наркологічної (психіатричної) допомоги та запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на психічні розлади Наркологічна (психіатрична) допомога надається в найменш обмежених умовах, що забезпечують безпеку особи та інших осіб, при додержанні прав і законних інтересів особи, якій надається психіатрична допомога. Заходи фізичного обмеження та (або) ізоляції особи, яка страждає на психічний розлад, при наданні їй психіатричної допомоги застосовуються за призначенням та під постійним контролем лікаря-психіатра чи іншого медичного працівника, на якого власником закладу з надання психіатричної допомоги чи уповноваженим ним органом покладені обов'язки з надання наркологічної (психіатричної) допомоги, і застосовуються лише в тих випадках, формах і на той час, коли всіма іншими законними заходами неможливо запобігти діям особи, що являють собою безпосередню небезпеку для неї або інших осіб. Про форми та час застосування заходів фізичного обмеження та (або) ізоляції робиться запис у медичній документації. Заходи фізичного обмеження та (або) ізоляції застосовуються відповідно до правил, встановлених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Поліцейські зобов'язані подавати допомогу медичним працівникам або
--	--

		батькам (одному з батьків), чоловіку (дружині), незалежно від віку особи, яка потребує наркологічної (психіатричної) допомоги, за їх зверненням, у разі надання наркологічної (психіатричної) допомоги в примусовому порядку та забезпечувати безпечні умови для доступу до особи та її наркологічного (психіатричного) огляду, госпіталізації. Органи внутрішніх справ повинні запобігати діям з боку особи, якій надається наркологічна (психіатрична) допомога в примусовому порядку, що загрожують життю і здоров'ю оточуючих та інших осіб, та вживати заходи щодо забезпечення схоронності залишеного без нагляду майна та житла особи, яка госпіталізується в примусовому порядку, а в разі необхідності - проводити розшук особи, якій наркологічна (психіатрична) допомога повинна надаватися в примусовому порядку.
18.		Стаття 9. Обмеження, пов'язані з виконанням окремих видів діяльності Особа може бути визнана тимчасово (на строк до п'яти років) або постійно непридатною внаслідок наркологічного (психічного) розладу, у тому числі спричиненого вживанням психоактивних речовин, до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для неї або оточуючих. З метою встановлення придатності особи до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) з особливими вимогами до стану її психічного здоров'я вона підлягає обов'язковому попередньому (перед початком діяльності) та періодичним (у процесі діяльності) психіатричним оглядам, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин, або позачерговим (у процесі діяльності) у випадку виникнення психічного розладу в проміжок часу між оглядами. Порядок проведення попередніх, періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

		Рішення про визнання особи внаслідок наркологічного (психічного) розладу, у тому числі спричиненого вживанням психоактивних речовин, тимчасово або постійно непридатною до виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для неї або оточуючих, приймається відповідною лікарською комісією за участю лікаря-нарколога (лікаря-психіатра) на підставі оцінки стану психічного здоров'я особи відповідно до переліку медичних психіатричних протипоказань і може бути оскаржено до суду. Перелік медичних наркологічних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих, затверджується Кабінетом Міністрів України і підлягає періодичному (не рідше одного разу на п'ять років) перегляду.
19.		Стаття 10. Заклади з надання наркологічної допомоги, медичні працівники та інші фахівці, які надають наркологічну (психіатричну) допомогу Наркологічна (психіатрична) допомога надається закладами з надання психіатричної допомоги всіх форм власності, а також лікарями-психіатрами за наявності ліцензії, отриманої відповідно до законодавства. Психіатрична допомога особам віком до 18 років у закладах з надання психіатричної допомоги надається окремо від повнолітніх осіб. Медичні працівники, інші фахівці для допуску до роботи з особами, які страждають на психічні розлади, повинні пройти спеціальну підготовку та підтвердити свою кваліфікацію в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації медичних працівників, інших фахівців, які беруть участь у наданні наркологічної (психіатричної) допомоги, здійснюються відповідно до законодавства.

Висновки. Розглянуто рівень державної системи щодо ефективності кримінально-правової боротьби із незаконним обігом ПАР (наркотичних засобів і психотропних речовин) та зловживання ними шляхом удосконалення законодавства та нормативно-правових актів України в умовах пандемії на засадах судової фармації, технології ліків, організації фармацевтичної справи, медичного та фармацевтичного права. Вивчено інформаційні наукові джерела із врахуванням рекомендацій ВООЗ і Кокрейнівського товариства за PICO з 25 дисциплін, що мають міждисциплінарні зв'язки. Проаналізовано судово-фармацевтичну практику за кримінальними провадженнями щодо незаконного обігу ПАР різних КППГ. Зазначено про типові категорії кримінальних справ в умовах воєнного стану: крадіжки, вбивства, дорожньо-транспортні пригоди, розбійні напади, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, незаконний обіг ПАР. Доведено, що зловживання та безконтрольний прийом ПАР викликає прояви прихованої схильності людини до психічних захворювань за кодами МКХ-11. Приведено 5 етапів формування адиктивної залежності внаслідок зловживання ПАР. Наголошено про 3 групи ризиків впливу на формування адиктивної залежності. Приведено 2 етапи розвитку наркозалежності та 4 етапи протікання синдрому «наркоманії». Узагальнено судово-фармацевтичну характеристику ринку «наркобізнесу» за даними правоохоронних органів. Зазначено про наявність перешкод програмам ЗПТ. Проаналізовано положення Стратегії державної політики щодо наркотиків в Україні. Вивчено шляхи та ризики інноваційного розвитку країни. Приведено нормотворчі пропозиції з удосконалення законодавства щодо заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними для захисту прав і свобод, життя і здоров'я хворих на наркоманію. Подальші дослідження за темою роботи тривають.

Фінансування. Автори стверджують, що жодні державні чи приватні установи не фінансували це дослідження.

Література.

1. Coronavirus (COVID-19) Dashboard. WHO. 17.06.2022. URL: <https://covid19.who.int/>.
2. Pavadia J. INCB President addresses the United Nations Economic and Social Council at awareness raising event on improving availability INCB: New York. 08.06.2022. URL: https://www.incb.org/documents/Speeches/Speeches2022/Final_ECOSOC_side_event_access_availability_INCB_President_speech.docx.pdf.
3. Shapovalova V.A., Zbrozhek S.I., Shapovalov Valentyn V. et al. Coronavirus disease pandemia 2019: growth of epidemic dangers. *Acta scientific pharmaceutical sciences*. 2020. Vol. 4. No 7. P. 61-68. URL: <https://www.actascientific.com/ASPS/pdf/ASPS-04-0559.pdf>.
4. Shapovalova V., Shapovalov Valentyn, Shapovalov V. et al. The COVID-19 Pandemic (Strains "Delta", "Omicron"): Particularities of Study on the Thematic Cycle "General Pharmacy Based on Pharmaceutical Law". *Actual Problems of Medicine and Pharmacy*. 2022. Vol.3. No.1. P.1–18. URL: <https://doi.org/10.52914/apmp.v3i1.36>.
5. Ryabukha O. COVID-19 Pandemic encourages to deepen the study of the thyroid gland: correlation portraits as a means of research in different directions of follicular thyrocytes activities. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol.2. No.1. P.1–21. URL: <https://doi.org/10.53933/sspmmp.v2i1.40>.
6. World Drug Report 2021. UN. June 2021. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2021.html>.
7. Pavadia J. INCB President presents annual reports to Economic and Social Council, focusing on illicit financial flows related to drug trafficking and their impact on development and security. INCB: New York. 09.06.2022. URL: <https://www.incb.org/incb/en/news/press-releases/2022/incb-president-presents-annual-reports-to-economic-and-social-council--focusing-on-illicit-financial-flows-related-to-drug-traffic-and-their-impact-on-development-and-security.html>.
8. ICD-11. International classification of diseases 11th revision. The global standard for diagnostic health information. WHO. 23.06.2022. URL: <https://icd.who.int/en/>.

9. Shapovalova V. The ICD-11 for the twenty-first century: the first view from the organizational, legal, clinical and pharmacological aspects. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No.1. P.1–13. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v2i1.37>.
10. Shapovalov Valentyn V., Gudzenko A.A., Shapovalova V.A. et al. Forensic and pharmaceutical analysis of addictive morbidity because of the use of psychoactive substances in Ukraine. *Klin. inform. Telemed*. 2020. Vol.15. No. 16. P. 125-128.
11. Shapovalov Valentyn, Gudzenko A., Zbrozhek S. et al. Forensic and pharmaceutical analysis of addictive morbidity because of the use of psychotropic psychoactive substances in Ukraine (retrospective aspect). *Annals of Mechnikov's Institute*. 2018. № 3. P. 41–44. URL: <http://journals.urau.ua/ami/article/view/188584>.
12. Shapovalov Valentyn V., Linsky I.V. Forensic pharmacy: the study of disposition to health addictive disorders pf the drug addiction patients with deviant behavior. *Farmatsevtichnyi zhurnal*. 2011. N 6. P. 30-34. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/564/530>.
13. Shapovalov V.V., Shapovalova V.A., Vasina Yu.V. et al. Evidence-based and forensic pharmacy: factors, risks and consequences psychoactive substances. *Farmatsevtichnyi Zhurnal*. 2011. No.6. P.35-40. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/565/531>.
14. Hayduchok I.G., Shapovalova V.O., Ishcheikin K.E. et al. Pharmacoeconomic approaches for pharmacotherapy of rheumatoid arthritis. *Likars'ka Sprava*. 2021. No.1-2. P.70-79. URL: <https://liksprava.com/index.php/journal/article/view/463>.
15. Shapovalov V. (Jr.), Shapovalova V., & Shapovalov V. Development of forensic and pharmaceutical researches within the organization of pharmaceutical business, drug technology and pharmaceutical law in Ukraine concerning the turnover of controlled drugs and substances. *Health of Society*. 2021. Vol.10. No.3 10(3), C. 98–106. URL: <https://health-society.zaslavsky.com.ua/index.php/journal/article/view/265>.
16. Shapovalova V., Zbrozhek S., Shapovalov V. (Jr.) et al. Forensic and pharmaceutical study of causal relationships between social and medical risk factors in the formation of addictive health disorders. *Health of Society*. 2021. Vol.9. No.6. P.236–242. URL: <https://doi.org/10.22141/2306-2436.9.6.2020.226954>.
17. Shapovalov V.V., Ryschenko O.A., Shapovalov V.V. et al. Medical and pharmaceutical law: application of analgesic drugs as part of the formulary system of Ukraine. *Farmatsevtichnyi zhurnal*. 2014. No.3. P.74-82. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/291/262>.
18. Ryshchenko O.O., Shapovalova V.O., Shapovalov V.V. Medical and pharmaceutical law: formulary system in Ukraine. Scientific research and their practical application. Current state and ways of development. Collection. of science Proceedings of SWorld International science and practice conference, October 1–12, 2013. *Ivanovo: A. D. Markova*. 2013. Vol. 3, T. 48. P. 7–11.
19. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V., Khalin M.M. et al. Pharmaceutical legislation: education. *Manual with the stamp of the Ministry of Education and Culture of Ukraine (series: Pharmaceutical law, 2nd ed.)*. Kharkiv, 2010. 142 p.
20. Voloshyn P.V. Medical and pharmaceutical law of Ukraine: study of the mental state and mental health of the population. *Ukraine release of psychoneurology*. 2012. T. 20. Issue 2 (71) (Appendix). P.16.
21. Shapovalov V., Galavan Z., Shapovalova V. On the necessity of further development of pharmaceutical law in the state regulatory concept of combating drug trafficking, prevention of drug addiction, drug addiction, HIV/AIDS and other health disorders noted in ICD-10. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 12. P. 115-116.
22. Krupina V. Accession of Ukraine to the Council of Europe. Site "This day in history". URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/1109Q/>.
23. Yu. Yakymenko et al. Ukraine: 30 years on the European path. Oleksandr Razumkov Ukrainian Center for Economic and Political Research. K.: *Zapovit*. 2021. 392 p.
24. Secretariat of the Government Commissioner for the European Court of Human Rights. The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights. *Ministry of Justice of Ukraine*. 06/27/2022. URL:

<https://minjust.gov.ua/m/konventsia-pro-zahist-prav-lyudini-i-osnovopolojnih-svobod-ta-evropeyskiy-sud-z-prav-lyudini>.

25. Mandavilli A. WHO. Declares Monkeypox Spread a Global Health Emergency. *The New York Times*. 07/23/2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/07/23/health/monkeypox-pandemic-who.html>.

26. Shapovalova V. Monkeypox virus – new challenges of modernity: experimental organizational and legal, clinical and pharmacological studies. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2022. Vol. 2. No. 3. P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.53933/sspmppm.v2i3.54>.

27. Law of Ukraine "On the National Police". *Information of the Verkhovna Rada*. 2015. No. 40-41. Article 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text/>.

28. Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992. No. 27. Article 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

29. Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office". *Information of the Verkhovna Rada*. 2015. No. 2-3. Ct. 12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

30. Law of Ukraine "Basics of Ukrainian legislation on health care". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1993, No. 4. Article 19 (edition dated 07.27.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

31. Law of Ukraine "On psychiatric care". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2000. No. 19. Ct. 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.

32. The Law of Ukraine "On measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1995. No. 10. Ct. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

33. Law of Ukraine "On Medicinal Products". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 22. Ct. 86. (edited on 08.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

34. Shapovalova V.O., Ponomarenko M.S. Pharmaceutical law. Pharmaceutical encyclopedia. Kyiv: MORION, 2010. 1632 p. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/325/farmacevtichne-pravo>.

35. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V., Abrosimov O.S. et al. Pharmaceutical law and forensic pharmacy: a glossary of terms. *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 9 (appendix).

36. Shapovalova V.O. Stefanov A.V., Trachtenberg I.M. et al. Pharmaceutical law in safe self-medication: medicinal products dispensed without a doctor's prescription: Monograph. 2nd ed., revised and additional. *Kh.: Fakt*. 2005. 800 p.

37. Shapovalov Valentyn V. Forensic-pharmaceutical study of the problem of abuse and working out the legal principles of reducing the demand for psychoactive substances of different classification and legal groups. *Pharmaceutical journal*. 2014. No. 2. P. 39-47.

38. Shapovalov V.V., Ryshchenko O.O., Shapovalov Valentin V. et al. Organizational-legal and medico-pharmaceutical features of providing palliative and hospice care in Ukraine on the basis of medical and pharmaceutical law. *Rehabilitation and palliative medicine*. 2015. No. 1. P.104-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpm_2015_1_32.

39. Shapovalova V.O., Nikonov M.M., Shapovalov V.V. Forensic-pharmaceutical qualification of illegal circulation of means and substances of different classification and legal groups. *Ukrainian medical almanac*. 2007. Vol. 10. N4. P.199-202.

40. Shapovalov V.V., Ryshchenko O.O., Shapovalova V.O. et al. Medical and pharmaceutical law: the use of analgesic drugs within the formulary system of Ukraine. *Pharmaceutical journal*. 2014. No. 3. P. 74-82.

41. Galatsan O.V., Shapovalov V.V. (Jr.), Omelchenko V.O. Development of organizational measures for the implementation of the Concept of implementation of state policy in the field of countering the spread of drug addiction, combating the illegal circulation of psychoactive substances at the regional level on the basis of medical and pharmaceutical law. *Ukr. Visn. psychoneurol*. 2013. T. 21. Issue 1. P. 43–50.

42. V.V. Shapovalov (Jr.). Study of the modern state of drug addiction on the basis of forensic pharmacy. *Ukraine journal wedge lab honey*. 2013. Vol. 8. No. 1. P. 210–213.
43. Shapovalov V.V. (Jr.), Nikonov M.M., Peresyphkin O.V. Harmonization of the state control and authorization system for managing the circulation of medicinal products with psychoactive properties of various nomenclature and legal groups based on the results of forensic pharmaceutical research. *Ukraine release psychoneurol*. 2011. T. 19. Issue 3. P. 78–81.
44. Shapovalov V.V. (Jr.), Shapovalova V.A., Shapovalov V.V. et al. Development of algorithms forensic training pharmaceutical seizures from illegal substances as an element of patient protection. *Eur. Appl. Sci*. 2013. No. 5 (2). P. 197–199.
45. Shapovalov V.V., Shapovalov V.V. (Jr.), Shapovalova V.A. Pharmaceutical and medical law: Tutorial (Pharmaceutical law series). 1st ed. *Kharkiv: Skorpion Publishing House*. 2011. 208 p.
46. Shapovalov V.V. (Jr.). On increasing the level of application of the norms of medical and pharmaceutical law in the "doctor-patient-pharmacist" chain as an element of protecting the rights and safety of patients. *time* 31. 07. 2013. No. 103. URL: <http://timeua.info/310713/78055.html>.
47. Shapovalov V.V. (Jr.), Schuvera O.V. Forensic and evidence pharmacy: monitoring problems of alcohol dependence in the western region of the country. *Res. Science World bulletin "Modern scientific research and their practical application"*. 2013. V. J21306-014. R. 90–93. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/e-journal/the-content-of-journal/j213/20935-j213062>.
48. Shapovalov V.V. (Jr.). Forensic pharmacy: features of the implementation of the "Concept for the implementation of state policy in the field of countering the spread of drug addiction, combating the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors for 2011-2015" (at the level of the Ministry of Health of Ukraine). *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2012. Vol. 20, Issue 1. P. 122–124.
49. Shapovalov V.V. Forensic pharmacy: features of the implementation of the "concept of implementation of the state policy in the field of combating the spread of drug addiction, combating the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors for 2011-2015" (at the level of the Ministry of Health of Ukraine). *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2012. Vol. 20. Issue 1(70). P.122-124. URL: <https://uvnnpn.com.ua/arkhiv-nomeriv/2012/tom-20-vipusk-1-70/sudova-farmats-ya-osoblivost-vikonannya-kontsepts-real-zats-derzhavno-pol-tiki-u-sfer-protid-poshire>.
50. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Agapov D.O. Forensic pharmacy: studying the problem of distribution of psychoactive substances through the Internet. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2012. Vol. 20. Issue 2(71). P.94-96. URL: <https://uvnnpn.com.ua/arkhiv-nomeriv/2012/tom-20-vipusk-2-71/sudova-farmats-ya-vivchennya-problemi-rozpovsyudzhennya-psihoaktivnikh-rechovin-cherez-merezhu-nter51>.
51. Sosin I.K., Chuev Yu.F., Artemchuk A.P. et al. Narcology: national textbook. *Kharkiv, Ukraine: Kolegium*. 2014. 948 p.
52. Gubskiy Y.I., Shapovalova V.O., Kutko I.I. et al. Medicines in psychopharmacology. K.: "Health", *Kharkiv: "Torsing"*. 1997. 288 p.
53. Shapovalova V.A., Sosyn I.K., Butenko G.M. et al. Pharmaceutical law in narcology. *Kharkov, "Fact"*. 2004. 800 p.
54. Shapovalova V.A., Shapovalov V.V., Vyrva E.E. et al. Pharmaceutical law in gynecology. *Kharkiv: Fakt*. 2004. 288 p.
55. V.A. Shapovalova, V.S. Danylenko, S.I. Shevchenko et al. Medicines in clinical surgery. *Kh.: Torsing*. 1998. 605 c
55. Shapovalova V.O., Mikhailov V.S., Shapovalov V.V. Peculiarities of the development of cataleptic phenomena under the action of a new domestic neuroleptic – a derivative of butyrophenone in an experiment on mice. *Physiol. Journal*. 1999. 45. No. 3. P. 114-117.
56. Shapovalov V., Giltyai S., Shapovalova V. et al. The relevance and necessity of further development of judicial and pharmaceutical law in the system of modern pharmaceutical education to improve the quality of pharmacist-manager training. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 4. P. 83-85.

57. Shapovalov V., Kuznetsova T., Shapovalova V. To study the problem of irrational use of psychoactive substances and cause-and-effect relationships between states of addiction and crime. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 2. P. 78-79.
58. Shapovalov V., Vyshar G., Shapovalova V. Elements of pharmaceutical law in the system of providing patients with essential medicines. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 5. P. 108-110.
59. Shapovalov V., Shapovalova V., Trachtenberg I. et al. Forensic evaluation of psychotropic substances, derivatives of benzodiazepine. *Medicines of Ukraine*. 2002. No. 9. P. 41-45.
60. Shapovalov V., Shapovalova V., Vyrva O. et al. Pharmaceutical law in the system of monitoring pain syndrome in drug patients and justification of the composition of new combinations of medicinal forms. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 9. P. 123-124.
61. Shapovalov V.V., Danyliuk O.V., Shapovalova V.O. Pharmaceutical law in the system of organizational relations of the pharmacist and the doctor with the patient regarding the quality of medical care and health. *Pharmacist journal* 2004. No. 4. P. 30-33.
62. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Nikonov M.M. et al. The issue of improving regulatory and legal support for the circulation of precursors in Ukraine. The issue of improving the activity of inquiry and pre-trial investigation bodies in the conditions of criminal justice reform of Ukraine: scientific-practical materials. conf., May 30 2008, Kharkiv. *Law Training Institute personnel for the Security Service of Ukraine*. Kh., 2008. P. 94-98.
63. Shapovalov V.V., Shapovalova V.A., Vasina Yu.V. etc. Evidence-based and forensic pharmacy: factors, risks and consequences of psychoactive substances. *Farmatsevtychnyi zhurnal*. 2011. No. 6. P. 35-40. URL: <https://pharmj.org.ua/index.php/journal/article/view/565?articlesBySameAuthorPage=2>.
64. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Malinina N.G. Pharmaceutical law regarding the order of circulation of precursors at the stage of destruction. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2009. Vol. 17. Vol. 2 (59). Appendix.: materials circle. of the table "Criminal policy of Ukraine, Russia and Belarus in the field of combating drug smuggling and narcotization of society", November 20-21. 2009. Kh.: B. v. P. 163-164
65. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Malinina N.G. Regarding the order of destruction of precursors removed from illegal circulation in Ukraine. Actual issues of forensic examination and criminology: Coll. materials of the "round table" meeting, dedicated. *On the 85th anniversary of the creation of Hark. scientific research Institute of Forensic Expertise named after Prof. M.S. Bokarius (November 11-12, 2008)*. Kh., 2008. P. 249-252.
66. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V., Malinina N.G. Professional training of medical specialists on issues of precursor circulation in Ukraine. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2008. Vol. 16. Vol. 3 (56). Appendix: materials V International. science and practice conf. "Pharmaceutical law and evidence-based pharmacy in Ukraine" (dedicated to the memory of Prof. IT Depeshko). Kharkiv. P. 145.
67. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Malinina N.G. Countermeasures against low-quality and falsified products within the framework of state quality assurance of medicinal products containing precursors. "From civil society to the rule of law": Theses of the II International science and practice conf. (April 25, 2007). H.: *KHNU named after V.N. Karazin*. 2007. P. 467-469.
68. Shapovalov V.V., Shapovalov V.V. (Jr.), Shapovalova V.O. et al. Forensic pharmacy, evidence pharmacy and pharmaceutical legislation as components of pharmaceutical law in the program of implementation of state policy in the field of combating crime and violations of the rules of circulation of psychoactive substances for 2011-2017: Mat. of VII International scientific and practical conference (November 19–20, 2010, Kharkiv). Kh.: "Oberig" LLC. 2010. 190 p.
69. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V., Zienko M.M. Forensic pharmacy: the problem of the spread of drug addiction among teenagers. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2010. T. 18. N 2. Appendix. P.100-101.
70. Shapovalova V.O., Shapovalov V.V. Forensic pharmacy: current problems of modern society - alcoholism and polytoxicomania. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2010. Vol. 18. No. 2. Appendix P.101-103.

71. Shapovalova V.A. The Constitution of Ukraine: judicial pharmacy is a component of the state control system in ensuring the protection of life and health of citizens of Ukraine. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2010 T.18. No. 2. Appendix. P. 14.
72. Shapovalova V.A., Voloshyn P.V., Stefanov A.V. et al. Medicines for neurologists, psychiatrists and narcologists. *Kh.: Fakt*. 2003. 784 p.
73. Shapovalova V.A., Sosyn I.K., Butenko G.M. et al. Pharmaceutical law in narcology. Kharkiv: "Fact", 2004. 800 p.
74. Shapovalov V.V. (Jr.), Shapovalov V.V., Shapovalova V.A. et al. Forensic-pharmaceutical risks: improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical employee, which interferes with the provision of medicinal products to the privileged contingent on the basis of pharmaceutical law. *Theory and practice of jurisprudence*. 2014. No. 2 (6). P. 1-19.
75. Shapovalov V., Galavan Z., Shapovalova V. Pharmaceutical law: on the need for organizational and legal improvement of the business environment in the system of prescription and non-prescription dispensing of medicinal products. *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 6. P. 101-105.
76. Shapovalov V., Kolyada V., Shapovalova V. Pharmaceutical law regarding regulatory regulation of circulation of certain categories of medicinal products in Ukraine and Russia on the basis of EU directives. *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 7-8. P. 82-84.
77. Shapovalov V., Shapovalova V., Giltyai S. Pharmaceutical law in the system of evaluation of expert studies on pre-trial investigation. *Medicines of Ukraine*. 2004. No. 11. P. 117-119.
78. Shapovalova V., Galavan Z., Shapovalov V. Study of impaired legal circulation of controlled substances from the group of benzodiazepines from the perspective of pharmaceutical law. *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 3. P. 121-122.
79. Linskyi I.V., Minko O.I. Medical and pharmaceutical law: the current state and directions of reforming drug addiction care for the population of Ukraine. *Ukraine Journal of Psychoneurology*. 2012. T. 20. Issue 2 (71). Addition. P. 142–146.
80. Shapovalov V.V., Shapovalova V.O., Bondarenko V.V. Evidential pharmacy regarding the forensic support of modified substances removed from illegal circulation as a measure to combat the spread of drug addiction. *Zaporozhye medical journal*. 2007. No. 3. P. 175-177.
81. Shapovalov V., Kolyada V., Galavan Z. et al. Conventions of the United Nations as a source of pharmaceutical law regarding the improvement of legislation regulating the circulation of medicinal products of various classification and legal groups. *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 12. P. 86-89.
82. Shapovalova V.O., Zamoshets O.P., Galavan Z.S. et al. Subject, objects, and tasks of forensic chemical-pharmaceutical examination of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. *Pharmacist journal*. No. 1. P. 48-52.
83. V. Shapovalov, A. Gutorov, V. Bondarenko et al. Forensic pharmacy: case studies of addictive self-injection of a psychoactive substance obtained from the drugs "Effekt" and "Koldact". *Medicines of Ukraine*. 2005. No. 11. P. 80-83.
84. Shapovalov V.V., Komar L.O., Shapovalova V.O. et al. Study of the peculiarities of circulation of combined over-the-counter drugs with a sedative effect. *Pharmacist*. 2016. No. 4. P.58-66. URL: http://sphu.org/wp-content/uploads/2017/03/Farmacom_4_2016.pdf.
85. Taliaz D., Serretti A. Investigation of Psychoactive Medications: Challenges and a Practical and Scalable New Path. *CNS. Neurological Disorders Drug Targets*. 28.06.2022. URL: <https://europepmc.org/article/med/35762546>.
86. Cochrane Library: what's new and release notes. *Cochrane.Library*. 16.03.2022 URL: <https://www.cochranelibrary.com/about/releases>.
87. Eriksen M. B., Frandsen T. F. The impact of patient, intervention, comparison, outcome (pico) as a search strategy tool on literature search quality: a systematic review. *JMLA*. October 2018. P. 420-431. URL: <https://jmla.pitt.edu/ojs/jmla/article/view/345>.
88. Clinical Practice Guidelines Development: Training and Resources. *IDSА*. 08.08.2022 URL: <https://www.idsociety.org/practice-guideline/clinical-practice-guidelines-development-training-and-resources/>.

89. R. Wang, K. Dwan, M.G. Showell et al. Reporting of Cochrane systematic review protocols with network meta-analyses - a scoping review. *Wiley Online Library*. March 2022. Vol.13. Issue2. P.164-175 URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/17592887/2022/13/2>.
90. WHO Director-General's opening remarks at the 150th session of the Executive Board. *WHO*. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-150th-session-of-the-executive-board-24-january-2022>.
91. The future of evidence synthesis in Cochrane. *Community Cochrane*. 02.2022. URL: <https://community.cochrane.org/organizational-info/plans/future-evidence-synthesis-cochrane>.
92. Baganets O. Failed reforms The current state of law enforcement activities in the fight against crime and corruption in Ukraine (separate analysis for each department). *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/provalni-reformy-suchasnyj-stan-pravoohoronnanyi-diyalnosti-shhodo-borotby-zi-zlochynnistyu-ta-koruptsiyeyu-v-ukrayini-okremyj-analiz-po-kozhnomu-vidomstvu/>.
93. Yakymenko Yu. The state of reforming the law enforcement system of Ukraine. *Center for Research of Social Communications of the NBUV*. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3038:stan-reformuvannya-pravookhoronnoji-sistemi-ukrajini-2&catid=64&Itemid=376.
94. The reform of the Ministry of Internal Affairs should be continued not only by changing the minister. *USPP*. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/reforma-mvs-maie-buty-prodovzheni-ne-lyshe-perestankovkoju-ministra>.
95. Medical reform. *Government portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-ohoroni-zdorovya>.
96. Program of medical guarantees: implementation features from July 1, 2022. *Government portal (Ministry of Health of Ukraine)*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prohrama-medychnykh-harantii-osoblyvosti-realizatsii-z-1-lypnia-2022-roku>.
97. Pechaeva T. The pharmaceutical industry requires reform. *LDaily*. URL: <https://ldaily.ua/ldaily/farmaczevtychna-galuz-vymagaye-reform/>.
98. Klimov O. The All-Ukrainian Pharmaceutical Chamber proposes to renew the elaboration of the National policy of provision of medicines. *Apteka.ua*. URL: <https://www.apteka.ua/article/452586>.
99. Myronyuk O. The plan to restore the health care system: what are the goals for the pharmaceutical sector? *Apteka.ua*. 08/08/2022. No. 20/21 (1341/1342). URL: <https://www.apteka.ua/article/641760>.
100. Zbrozhek S.I., Shapovalov Valentyn V., Tarasova I.V. et al. Study of the problem of availability of circulation of narcotic analgesic drugs for cancer patients on the basis of pharmaceutical law. *A collection of scientific works of employees of the NMAPO named after P. L. Shupyk*. 2017. Issue 28. P. 446-458 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2017_28_58.
101. Zbrozhek S. Reform of the Healthcare System as a Basis for Streamlining the Organization of Circulation and Availability of Medicines for Patients in the Context of the COVID-19 Pandemic. *SSP Modern Pharmacy and Medicine*. 2021. Vol.1 No.2. P.1–32. URL: <https://doi.org/10.53933/ssppmpm.v1i2.31>.
102. Drug Trafficking: a \$32 billion business affecting communities globally. *UNODC*, 2022 URL: <https://www.unodc.org/southasia/frontpage/2012/August/drug-trafficking-a-business-affecting-communities-globally.html>.
103. World Drug Report 2019: 35 million people worldwide suffer from drug use disorders while only 1 in 7 people receive treatment. *UN*. 2019. URL: https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2019/June/world-drug-report-2019_-35-million-people-worldwide-suffer-from-drug-use-disorders-while-only-1-in-7-people-receive-treatment.html?ref=fs1.

104. Lee N. America has spent over a trillion dollars fighting the war on drugs. 50 years later, drug use in the U.S. is climbing again. *CNBC*. 17.06.2021. URL: <https://www.cnbc.com/2021/06/17/the-us-has-spent-over-a-trillion-dollars-fighting-war-on-drugs.html>.
105. Klobucista C. The U.S. Opioid Epidemic. *CFR*. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/us-opioid-epidemic>.
106. UN: Ukraine is the leader in drug-related deaths. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/06/110622_grug_report_ukraine_ak
107. Up to 120,000 people an hour die from drug addiction and related diseases in Ukraine. *ZN.UA*. URL: https://zn.ua/UKRAINE/ot-narkomanii-i-svyazannyh-s-ney-bolezney-v-ukraine-umirayut-do-120-tysyach-chelovek-v-god-130393_.html.
108. Gordyenko S. "Crocodile" in Ukraine. Pharmacy addiction is gaining momentum. *ZN.UA*. Vol. 36. URL: https://zn.ua/SOCIUM/krokodil-v-ukraine_.html.
109. Prevention of drug addiction. healthcare department. *Ternopil Regional State Administration*. URL: <https://uofter.gov.ua/ua/pages/275>.
110. About 400 minors received drug overdoses last year. *UNN*. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/exclusive/1746220-za-pivroku-v-ukrayini-zareyestruvali-mayzhe-2-tisyachi-novikh-vipadkiv-narkotichnoyi-zalezhnosti>.
111. The rate of growth of drug addiction in Ukraine is one of the highest in the world, - Venediktova. *Focus*, 10/26/2021. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/496302-tempy-rosta-narkomanii-v-ukraine-odni-iz-naivysshih-v-mire-venediktova>.
112. Sharkov O.K. This is a terrible phenomenon – drug addiction. National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". URL: <https://kpi.ua/use-nark>.
113. Krasnyk V.P. Drug addiction is a path to the abyss! Brovary city center of primary health care. 27.06.2019. URL: <https://brovmedcentr.in.ua/2019/06/27/>.
114. Stepchenko S. Once again about the harmful effects of narcotic drugs. KP "Poltava Regional Public Health Center of the Poltava Regional Council". 25.06.202. URL: <https://phc-pl.com.ua/shche-raz-pro-shkidlyvyi-vplyv-narkotychnykh-zasobiv.html>.
115. Lozinsky V.S., Kohut N.M., Ustinov O.V. Prevention of drug addiction in adolescence. *Specialized school No. 304*. 2021. URL: <https://www.school304.com.ua/?page=1575>.
116. Addiction to psychoactive substances. *Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine*. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psihoaktivnykh-rechovin>.
117. The topic of drugs will be raised in Uzhhorod. *Zakarpattia time*. URL: <http://www.chas-z.com.ua/news/52193>.
118. Kyiv operatives detained a drug dealer from whom "goods" worth almost one and a half million hryvnias were seized. *Ua-Independent*. URL: <https://ua-independent.com/kyivski-operatyvnyky-zatrymaly-zbuvaucha-narkotyky-u-iaoho-vyluchyly-tovaru-na-maizhe-pivtora-miliona-hryven>.
119. Sent by mail: a resident of Zaporozhye received a parcel with amphetamine worth 600 thousand hryvnias. *InternetUA*. URL: <https://internetua.com/prislali-po-pocste-jitel-zaporozhya-polucsil-posylku-s-amfetaminom-na-600-tysyach-griven>.
120. Hand to hand: in Lutsk, the police detained drug dealers. *NP of the Volyn region*. URL: <https://vl.npu.gov.ua/news/narkotiki/zbuvali-iz-ruk-v-ruki-u-luczku-policzejski-zatrimali-narkotorgovciv/>.
121. Meeting with the head of the department of the Volyn regional drug dispensary. *Website of the Volyn Vocational College of the National University of Food Technologies*. URL: <https://vcolnuft.volyn.ua/profilaktychna-zustrich-z-zaviduvachem-viddilennya-volynskogo-oblasnogo-narkologichnogo-dyspanseru/>.
122. Event "Influence of narcotic substances on human health". *Website of the Volyn Vocational College of the National University of Food Technologies*. URL: <https://vcolnuft.volyn.ua/zahid-vplyv-narkotychnykh-rechovyn-na-zdorov-ya-lyudyny/>.
123. Kogut M. In Lviv, the police detained a pawnbroker with a kilogram of drugs. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_politsiya_zatrimala_zakladchika_z_kilogramom_narkotikiv_n1542643#:~:text=.

124. Shiyani O. Lviv police seized goods worth UAH 500,000 from a drug dealer. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/lvivska_politsiya_viluchila_u_torgovtsya_narkotikami_tovaru_na_500_tis_grn_n1_542584.
125. Members of a drug gang who sold methamphetamine on the territory of the Kamian district of the Dnipropetrovsk region were exposed. *Dnipropetrovsk Regional Prosecutor's Office*. 08/10/2022. URL: https://dnipr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=317711.
126. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 06.05.200 No. 770 "On approval of the List of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors". *Verkhovna Rada of Ukraine*. Edition of 11.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text>.
127. Dniprovsk M. The "hostages" from Pavlograd will be tried for selling drugs in large batches. D1. 30.06.2022. URL: <https://d1.ua/internet-vid-starlink-do-kintsya-roku-z-yavitsya-v-potyagah-ukrzaliznitsi>.
128. In Pavlograd, a batch of "bookmarks" worth UAH 1 million was seized. *Internetua.com*. URL: <https://internetua.com/u-pavlogradi-vilucyli-partiua-zakladok-na-1-mln-grn>.
129. Over 800 "bookmarks" of narcotic drugs and psychotropic substances for sale – residents of Pavlograd will be tried. *Dnipropetrovsk Regional Prosecutor's Office*. URL: https://dnipr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=315592a&fp=60.
130. Fuller T., Dewan S., Browning K. San Francisco mayor declares state of emergency to fight city's 'Nasty Streets'. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2021/12/17/us/san-francisco-state-of-emergency-crime.html>.
131. The Consequences of Drug and Alcohol Abuse. *Bradfordhealth*. URL: <https://bradfordhealth.com/consequences-drug-alcohol-abuse/>.
132. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 28, 2013 No. 735-r "On the approval of the Strategy of the state policy on drugs for the period until 2020". URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>.
133. Belousov Yu., Shvets Z., Semenyuk V. et al. Observance of the rights of vulnerable population groups (drug addicts and commercial sex workers) in the activities of law enforcement bodies: Analytical report on the results of the study. K.: FOP Palivoda A.V., 2016. 96 p. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/dotrymannja_prav_vrazlyvyh_grup.pdf.
134. The SSU has asked to investigate the actions of Kharkiv police officers who seized the patient cards of the center for drug addicts. *Zmina*. 11.02.2021. URL: <https://zmina.info/news/dbr-prosyat-rozsliduvaty-diyi-harkivskoyi-policznyi-yaka-uivirvalas-do-czentru-dopomogy-narkozalezhnym-ta-vyluchyla-karty-pacziyentiv/>.
135. Tymoshenko A. Criminals or patients: how to overcome drug addiction in Ukraine. *Mind*. 16.03.2018. URL: <https://mind.ua/openmind/20182727-zlochinci-chi-pacienti-yak-podolati-narkomaniyu-v-ukrayini>.
136. Pupils are admitted to the hospital with an "overdose": drug addiction will be fought in Lutsk. *IA "Competitor"*. 15.09.2021. URL: <https://konkurent.ua/publication/80625/uchni-postupaut-u-likarni-z-peredozom-u-lutsku-borotimutsya-z-narkomanieu/>.
137. In Lutsk, the Anti-Drug Addiction Program was approved. *Official site – Lutsk City Council*. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-zatverdily-prohramu-protydii-narkomanii>.
138. Hilbink A. Drug Use and Your Criminal Record. *BlackBearrehab*. 17.09.2018. URL: <https://blackbearrehab.com/blog/legal-consequences-of-drug-abuse/>.
139. Burakovsky I. War is war, but business will continue to develop innovations. *AgroPortal*. 06/24/2022. URL: <https://agroportal.ua/blogs/viyna-viynoyu-ale-biznes-prodovzhit-rozvivati-innovaciji>.
140. Shapovalov Valentyn. Medical and Pharmaceutical Law: Deepening the cooperation between the LMI, KhMAPE and Estonian Scientific Publishing House SSP OÜ, as part of the system of Ukraine's integration into the European Community. *SSP Modern Law and Practice*. 2022. Vol. 2 No. 2. R. 1-12. URL: <https://doi.org/10.53933/sspmpl.v2i2.51>.

141. Shapovalov V., Ivanishyn-Hayduchok L. Establishment on the basis of LMI and Estonian Scientific Publishing House SSP OÜ of the "Medical and Pharmaceutical "Industrial Park" and the "Medical and Pharmaceutical Cluster "Eurolviv Region 2030", as art of the System of integration competences of Ukraine to the European Union. *SSP Modern Law and Practice*. 2022. Vol. 2 No. 2. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.53933/sspmlp.v2i2.50>.
142. Invitation to the XIX Multidisciplinary scientific and practical conference "Medical and pharmaceutical law of Ukraine: organization of pharmaceutical business, general, judicial and clinical pharmacy, pharmacotherapy of health disorders." *Medinstytut.Lviv*. 02.06.2022. URL: <https://medinstytut.lviv.ua/invitation-to-the-xix-multidisciplinary-scientific-and-practical-conference/>.
143. Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy". Information of the Verkhovna Rada . 2013. No. 27. Article 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
144. Constitution of Ukraine (Editorial dated 01.01.2020). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Article 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
145. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 17, 1998 No. 1303 "On regulating the free and subsidized dispensing of medicines according to doctors' prescriptions in the case of outpatient treatment of certain groups of the population and for certain categories of diseases" (ed. dated August 14, 2021). *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF#Text>.
146. The police appeals to parents - take care of your child's safety, tell them about the harm of drug use. Facebook. 08/08/2022. URL: <https://www.facebook.com/DBN.NP/147>.
147. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 23, 2021 No. 757 "On the approval of the action plan for the implementation of the National Strategy in the field of human rights for 2021-2023". *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text>.